

İSLAM HUKUKUNDA DEVLET BAŞKANLIĞIYLA İLGİLİ KAVRAMLARIN İHTİLAFI VE DÖRT HALİFEDEN SONRA HİLAFETİN GELECEĞİ

Yrd. Doç. Dr. M. Abdülmecit KARAASLAN*

Özet: İslam hukuku eserlerinde devlet başkanını kastetmek üzere “Halife, imam, emir, melik, sultan” kavramları kullanılmaktadır. Zahirde yönetimin başı olmak gibi bir anlama gelse de Hz. Peygamber’den (s.a.s) günümüze O’nun dîni, rûhî ve dünyevî vazifelerini temsil etme bağlamında çeşitli aşamalardan geçmiştir. Bu makalede; devlet başkanlığında ilgili kavramların “dîni, rûhî-manevî ve dünyevî” manalarla münasebeti ve hangisinin daha ağırlık kazandığı, hilafetin tabiatı gereği dîni sonuçları da olan dünyevî bir alan olduğu, bütün kavramların “adalet ve İslam hukukuna saygı” sıfatlarında birleşebileceği üzerinde durulmaktadır. Bunun yanında, “Hilâfetin Hz. Peygamber’den (s.a.s) sonra 30 yıl olacağı, sonra mülk olacağı, 12 halife veya halifeler geleceği ve sayılarının çok olacağı, imamların Kureyşten olacağı, iki kişi kalıncaya yönetimin Kureyş’te kalacağı” şeklindeki hadisler, senet ve metin açısından değerlendirilerek; hilafetin mülk yönetimi haline gelişinden günümüze ve geleceğe nasıl bir seyir takip ettiği ve edeceği problemi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, İhtilaf, Başkanlık, Halife, İmam, Melik, Emir, Kureyşilik, Dînilik, Ruhilik, Manevilik, Dünyevilik, 30 Yıl, 12 Halife, Mülk Yönetimi, Adalet.

اختلاف المصطلحات لرئاسة الدولة في الفقه الاسلامي و مستقبل الخلافة بعد الخلفاء الراشدين

الملخص: في الفقه الاسلامي مصطلحات مختلفة مثل الخليفة والامام والسلطان والملك و الامير. مذاهب أهل السنة تقبل أن يكون الخليفة قريشياً. وبعض الأحاديث وردت بأن تكون مدة الخلافة ثلاثون عاماً. وأيضاً مذاهب أهل السنة يميزون مفهوم الخلافة من الملك من زوايا مختلفة. أما الشيعة تقبل بأن يكون الأمام (الخليفة) من أهل البيت من آل علي. ومفهوما الخليفة والإمام، مفهومان دينيان ومعنويان لهما معاني متعددة مثل التقوى والعدالة والكمال. أما مفهوم الملك والسلطان فهما مفهومان دنيويان فقط، ولا يتحققا إلا بالقوة والإجبار والسلطة؛ ولكن مفهوم الأمير يفيد معاني مشتركة. الحقيقة أن كل كومة التقاطع الاصطلاحات تنفيذ الخدمات والأمور الدينية للمسلمين. أما اصطلاحا الملك والسلطان لا يتناقضان مع مصطلحات الأمام والأمير والخليفة تماماً على الإطلاق، مع أنه يبدو مختلفاً في الشكل متحداً في المضمون وهي العدالة كعمر بن عبد العزيز. والأحاديث الشريفة في هذا المجال تفيد أنه سيأتي اثنا عشر أماماً حتى تقوم الساعة وسيكون عددهم كثيراً في أي عصر. اعتباراً من الأحاديث يقبل أهل السنة أن اثنا عشر إماماً لا يأتي بالترتيب، بل الشيعة تقبل أنهم سيأتون متتابعين. الأحاديث تفيد أن القريشي يبقى في الحكم ما دام يراعى العدالة، ولا يتحد قبائل العرب إلا على القريشي ولهذا قيل كذلك ﷺ الأئمة من قريش ﷺ (الحديث) ليس النسب علة القريشية فقهاً، على العكس يتناقض هذا مع مبدأ القرآن مثلاً: ﷻ إن أكرمكم عند الله أتقاكم ﷻ النقطة الاختلافية الاجتماعية تماماً ألفت ابن خلدون النظر إلى هذا المعنى بقضية العصبية. وهو أن يستطيع المرء أو القبيلة أن يأخذ بيعة الأمة غالباً.

الكلمات المفتاحية: الفقه الاسلامي، إختلاف، الرئاسة، خليفة، إمام، ملك، أمير، سلطان، عدالة، ألدنيوية، الدينية، الروحية، المعنوية، القريشية، ثلاثون عاماً، سياسة الملك، اثنا عشر خليفة.

GİRİŞ

Hız. Peygamber (s.a.s)'in vefatıyla hilâfet sisteminin ilk devri, Raşit Halifeler dönemiyle başladı. Bu dönem daha çok ideal düzeyde geçen yıllar oldu. Daha sonra Emevî ve Abbasî soyuna geçmekle şekil-içerik ve uygulama açısından birbirleriyle çelişen bir hale büründü. Uygulamada nispeten zulüm ve istibdata varan durumlar yaşansa da İslam Hukukçuları ve eserlerinde daima şurâ ve adâleti üstün tutan bir üslup var olagelmış, zorla da olsa iktidara gelen yöneticiler, ümmeti nispeten tespit eden âlimlerin/ehli hal' ve akdin (İktidarı teşekkül ettiren veya çözenler) bey'atini almaya çalışmışlardır. Kudüs, Haremeyn-i Şerifeyn ve hilâfetin merkezi olan Mısır'ın Osmanlı idaresine girmesi, zamanın Abbasi Halifesi Mütevekkil Alallâh'ın Yavuz Sultan Selim ve O'nun şahsında Osmanlı'ya halifelîği devretmesiyle yaklaşık 400 yıl sürecek yeni ve aynı zamanda son olacak bir dönem başlamış oldu.

İslami kaynaklarda ve halk lisanında yönetimin başı olan kimse için “*Halife, İmam, sultan, emir, melik, padişah, hükümdar*” gibi kavramlar kullanılmaktadır. Görünüşte bu kavramlar İslam Ülkesinin başkanı olmak gibi bir manaya delalet etse de daha ilk yüzyıldan itibaren İslam Toplumunun Ehl-i Sünnet ve Şia olmak üzere neticesi inanç alanına taşınan ayrımlara konu oldu. Böylece bu mesele etrafında birçok literatür doğdu. Bu zenginlik üzerinden bu kavramlara arasındaki ihtilafı ele alıp hilâfet çevresindeki tartışmaların geleceğe yansımalarını incelemeyi gerekli gördük.

İmamet ve hilafet meselesi aslen fıkhi bir mesele olmakla beraber Cüveynî (478/1085), Şiilerin onu itikadî bir konu saymasından ötürü sünnî kaynaklarda daha çok itikadî kaynaklarda ele alındığını ifade eder¹. Ayrıca O, Ahkamu's-Sultaniye alanında ele alınan halifenin vasıflarıyla ilgili Gıyasü'lümem fi'l-tiyasi'z-zulem adlı eserinde halifenin daha önce pek değinilmeyen bazı sıfatları üzerinde durmuştur. Özellikle bunun Selçuklu veziri Nizamulmülk'ün hilafete gelişine zemin hazırlamak için olduğunu ifade eden Özgür Kavak, ilgili makalesinde O'nun bu konudaki kitabını değerlendirir. Konuyu fıkıh usulündeki kat'iyat-zanniyat çerçevesinde ele alan Cüveynî ilk defa seleflerine göre Kureyşilik şartının zannî olduğunu Kureyşî olmayanın da pek ala kifâyet ve reyinde istiklal şartıyla halife olabileceğini belirtir. Buna dayanak olarak da klasif fıkıh usulü yaklaşımından hareketle bu konuda kitap ve sünnette kati nas olmayan hususlarda üçüncü olarak icma olup olmadığına, icma da yoksa bunun bir sosyal vakıa olması gerektiğine bakılması olduğunu ifade eder. Kavak, ilgili makalede Kureyşilik ile ilgili hadislerle

1 Konu hakkında bkz. Mustafa Öz&Avni İlhan, “İmâmet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul 2000, XXII, 201-202; Hızır Murat Köse, “Siyaset”, DİA, İstanbul 2009, XXXVII, 296.

rin senetlerinin birbiri ile alakası ve sened açısından özellikleri üzerinde durmaz. Sadece bunların Cüveynî'den hareketle ahad haber olduğu dolayısıyla zannî olduğu üzerinde durur².

Hilafetin 30 yıldan sonra mülke dönüşmesiyle ilgili olarak Hızır Murat Köse de yazdığı makalede bu konudaki klasik üç görüşe ait üç siyer metni (Zekai Konrapa, Ahmet Cevdet Paşa, Muhammed Hamidullah) çerçevesinde konuyu değerlendirir. O'na göre Zekai Konrapa; Hulefay-ı Râşidîn dönemini, seçimin olduğu cumhuriyet gibi değerlendirip ondan sonraki dönemi mutlakiyetçi yönetim olarak değerlendirir. Köse'ye göre Konrapa, bu hususta Ali Abdürrazık, Seyyid Bey gibi modernist daraltıcı yorum istikametindedir. Ahmet Cevdet Paşa, İbn Haldun gibi umran ilmi ve asabiyet teorisi meyanında görüşlerini arz eder. Muhammed Hamidullah ise bu dönüşümü, temel İslami ilkeler çerçevesinde ele alarak mülke dayalı yönetimin Kur'an'da kötülenmediğini belirten ilke esaslı bir yaklaşım güder. Bu makalede de ilgili hadislerin birbiriyle telif edilmesi metin ve senet incelemesi konularına değinilmez³. Yine bu konuda İsmail Pırlanta'nın İbn Haldun'un hilafet anlayışıyla ilgili bir bildirisi vardır. Bu bildiride; İbn Haldun'a dayanılarak hilafetin akli bir delile değil sahabe icmasına dayandığı, 4 halife döneminde hilafet ve mülkün içiçe olduğu, 30 yıldan sonra tabiatı gereği sadece mülk yönetimine dönüştüğü, hilafetin sadece sembolik olarak bir isim olarak devam ettiği sonucuna varılır⁴.

Bu konuya özellikle değinen M. Sait Hatipoğlu da ilgili hadisleri, hadislerin Kur'an ve Sünnete arzı sadedinde değerlendirir. Muhammed Hamidullah'ın yaklaşımına yaklaşmakla beraber bu tür hadislerinin kabilecilik anlayışı ve asabiyyetin dirilişiyle üretilmiş olduğunu ifade eder⁵.

Hadislerdeki siyasi söylemler konusunda kitap yazan İlyas Canikli bu konuya M. Sait Hatipoğlu'nun yeteri kadar değindiğini kabul ettiğinden kitabında Kureyşilik konusu ile ilgili rivayetleri senet bakımından ele almaz. Hilafet-Siyaset bağlamında diğer hususlarda senet ve metin tahlillerine girse de O'nun kitabını değerlendiren Recep Gürkan Göktaş'ın ifadesiyle "senetteki râvilerden herhangi birinin en ufak bir kusurunu, o hadisin mevzu sayılmasına dayanak kabul etmek hatta Mamer b. Raşid, Süfyan b. Uyeyne gibi meşhur hadis hafızlarını güvenli saymamak

2 Kavak, Özgür, *Cüveynî'ye Göre Halifenin Vasıfları Yahut Nizâmülmülk'ü Hilafete Teşvik Etmek*, II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu: Selçuklularda Bilim ve Düşünce, Selçuklu Belediyesi Yay., I, 261-273. Konya 2003

3 Köse, Hızır Murat, Hulefay-ı Râşidîn Döneminden Emevîlere Geçişin Anlamı: Hilafet-Mülk Tartışması (Üç Siyer Metni Üzerinden Bir İnceleme), *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, İstanbul 2014, Sy. 3, c.19, s.51-83.

4 Pırlanta, İsmail, İbn Haldûn'un Hilâfet Anlayışı, *Uluslararası İbn Haldûn Sempozyumu*, Çorum Belediyesi Kültür Yay., 1-3 Kasım 2013, s.159-180.

5 Hatipoğlu, Mehmet Sait, *İslâm'da İlk Siyasî Kavmiyetçilik Hilafetin Kureyşiliği*, Ankara Üni. İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı: 23, 121-123, Ankara 1978, s. 127, 204..

gibi hafife alınamaz hatalara düşerek” kitabının bizzat hadis usulü açısından problemli ve özensiz olduğunu ifade eder⁶.

Biz makalemizde yukarıdakilerden farklı olarak öncelikli olarak 30 yıl hadisleri olmak üzere Kureyşilikle ilgili hadisleri sened ve metin olarak da değerlendirdik. Mümkün olduğu kadar ilgili hadisi, diğer hadislerle de değerlendirmeye, hadis şerhlerinden istifadeye çalıştık. Ravilerin değerlendirilmesinde meşhur cerh tadil kitapları esas alınarak çoğunluk müspet görüş serdediyorsa o görüş esas alındı. Gürtaş'ın da ifade ettiği gibi *bir iki kitapta hakkında küçük bir kusur bir var diye hadisleri zayıf veya uydurma sayacaksak bundan çoğu hadisin kurtulamayacağı ilkesini kendimize miyar ettik*.

1. HİLÂFETİN MAHİYETİ

Hilâfet, sözlükte خلف kökünden; “birinden sonraya kalmak, birinden sonra gelmek” anlamlarına gelir. İmamet ve imaret kelimeleri ile eş anlamlıdır⁷. Halife de hilâfet masterından bir isimdir. Kur'an'da devlet başkanı anlamında halife kelimesi geçmemekle beraber halife ve hilâfet kavramları gerek peygamber zamanında, gerek ondan önce oluşmuş durumdaydı.⁸

Hilâfet aslında bir kimseye halef olmak onu temsil etmek demektir. Genel olarak halife ise Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatından sonra O'nun yerine geçen, din ve devlet işlerini yürüten kişiye verilmiş bir unvan olarak bilinir⁹. İslam devletinin başkanına bu isim verilirken üç münasebet gözetilmiştir¹⁰: a) İlk halifenin Resulullah (s.a.s)'den sonra gelip risâlet görevi dışında kalan vazifeleri ifâ hususunda onun yerini almış olmasından dolayı halife denmektedir. b) Asıl hâkim Allâh (c.c.) olduğundan onun yeryüzündeki hâkimiyetini temsil etmesi sebebiyle halife denmektedir. c) Kur'an'da hilâfet aslında Allah Te'âlâyı temsilen bütün müslümanlara tevcih edilmiştir.¹¹ Onlar ise bir nevi akit ve mukavele (biat) ile bu temsil ve velayet makamını seçtikleri kimseye tefviz etmişlerdir. Dolayısıyla İslam devlet başkanının bütün Müslümanlara ait olan Allâh'ı temsil makamını onlara halef olarak yapması sebebiyle “halîfe” olarak isimlendirilmiştir¹².

6 Göktaş, Recep Gürkan, *İlyas Canikli'nin Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis: Sünni Hadis Literatüründe Hilafet Problemi Adlı Kitabı Üzerine Bir Değerlendirme*, Ankara Üni. İlahiyat Fak. Dergisi 54:2(2013), s.223-241

7 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Daru Sadr, Beyrut 1990, IX, 83.

8 Avcı, Casim, “Hilâfet” Maddesi, DİA, 1998, XVII, 539.

9 Kayaoğlu, İsmet, *İslam Kurumları Tarihi*, Doruk Mat., Ankara 1980, s.17

10 Öke, M.Kemal, *Hilafet Hareketleri*, TDV Yay., Ankara 1991, s.106.

11 Bakara, 2/30.

12 Udeh, Aabdülkadir, *el-İslam ve evdaune's-siyâsiyye*, Müessesetü'r-risale, Beyrut 1988, s.14 vd.

“Halife” kelimesi mana itibarıyla âhiret işlerinin müdafaa ve muhafazasını, dünya işlerinin de sevk ve idâresini içine almaktadır. Bu kelime bu manâda Kur’an-ı Kerimdeki diğer halife kelimeleriyle uyum içerisindedir¹³. Biz de bu sebepten dolayı “devlet başkanı” terkibi yerine “halife” kelimesini kullanmayı tercih ediyoruz. Zaten tarihte bu kelime, İslam devlet başkanları için kullanılan özel bir ıstılah haline gelmiştir. Hem sultan hem halifelik anlayışının olduğu ülkelerde ayrıca iki başlı yönetim olmamış sultan aynı zamanda halife olarak kabul edilmiştir. Din ve dünya, birbirinden yönetim planında tam ayrılmamıştır. Dolayısıyla hilâfet sistemi denildiğinde İslami devlet ve hükümet sisteminin, halife denildiği zaman ise İslam devlet başkanının anlaşıldığı bir gerçektir. İslâm devlet başkanına Hz. Peygamber (s.a.s)’in yaptığı devlet başkanlığı makamında bulunması ve onun gibi ahkâm-ı ilahîyi tatbik etmesi sebebiyle bazen “halife-i resûlillâh” bazen de kısaca “halifetullâh” dendiği olmuştur. Fakat Hz. Ebûbekir (r.a.) “halifetullâh” lakabını kabul etmemiş ve kendisinin Hz. Peygamber’in (s.a.s) halifesi olduğunu söylemiştir¹⁴. Bundan sonra İslam devletinin başkanları için genellikle “halifey-i resûlillâh” veya kısaca “halife” kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. İslam devletinin başkanı İslâm ümmetinin işleri ile uğraştığı için, onlar adına iş yapan bir vekil manasına da halife-i müslimîn veya onların işini yürüttüğünden emiru’l-mü’minîn gibi terkipler de kullanılmıştır.¹⁵

İslam literatüründe âlimler doğrudan doğruya insanla alakalı işleri üç kataride toplarlar: a) Rûhî-manevî alan, b) ibadetlerle ilgili dînî alan c) Dînle doğrudan ilgisi bulunmayan siyâsî-dünyevî alan¹⁶. Hz. Peygamber (s.a.s), bütün bu alanlarla ilgili iktidarı elinde bulunduruyordu. O’un vefatından sonra sahabeler, “dînî olmayan dünyevî-siyasî” alanla “ibadetlerle ilgili dînî” alanı birleştirdiler ve bu iki alanı aralarından seçtikleri bir Başkan’a, yani “Halîfe” ye tevdi ettiler. “Manevi-ruhî sahayı” ise bunlardan ayırdılar ve bu sahayı aynı zamanda Resulullah’ın yerini alan bir değil birçok sayıda şahıslara yani tarikat şeyh ve halifelerine bıraktılar. Hz. Peygamberin bir peygamber olarak dini tebliğ, devlet başkanı olarak din ve dünya işlerini yürütmek ve mürşid olarak insanları kemale ulaştırmak gibi üç önemli vazifesi vardı. Bunlardan birincisi dar-ı bekâyâ irtihal etmekle kapandı. İkinci ve üçüncü vazifeleri hulefâ-yı râşidinle devam etti. Üçüncü vazife hulefâ-i râşidinden sonra da bazılarının göre dinin manevi şahsiyetine ya da kitap sünnete kaldı. Hamidullah gibi bazılarının göre bu ruhî vazife tarikatlara intikal etti. İslam âlemindeki iki bü-

13 Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1984, I, 339-400.

14 Eryarsoy, Mehmet Beşir, *İslam Devlet Yapısı*, İşaret Yay., İstanbul 1988, s.122.

15 İmamet aslında “öne geçmek, lider (öncü) olmak” demektir. Halifeye “imâm” veya “imâmu’l müslimîn” denmesi Hilâfete imamet de denir. Namazdaki imamlık görevinden ayırmak için buna “imâmet-i kübrâ” adı verilmesi bundandır (Akgündüz, Ahmet, *Bilinmeyen Osmanlı*, OSAV Yay., İstanbul 2000, s.142).

16 Hamidullah, Muhammed, *İslam Hukuku Etüdleri*, Bir Yay., İstanbul 1984, s.206; Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, ter. Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul 1990, II, 906.

yük tarikatın ilk mümessillerinin Hz. Ali ve Ebubekir olması manidardır¹⁷. Dinî-dünyevî ayrımını Hamidullah şöyle ifade etmektedir:

İnsan ile Allah arasındaki münasebetler vasıtasız ve ferdidir. Hristiyanlığın aksine İslam'da işlerin “dini ve dini olmayan işler” ayrımı yerine harici ve dâhili olma ayrımı vardır. İbadetlere bakan işler dâhili olup dinin manevî-rûhî alanını teşkil eder. Devlet işleri, dinin harice bakan yönüdür. İslam bu ikisini birbirinden pek ayırmaz. Devlet başkanı bu ikisini de idare etmekle mükelleftir. Bu anlamda müminlere namaz da kıldırır. Bu, “dînî olmayan” dünyevî ve “dînî olan” manevî-ruhî meseleler arasında İslam, bir denge ve muvazene gösterir. Müslüman bir devlet başkanının siyâsî sahadaki tutum ve davranışları onun tamamen şahsî ve ferdi rûhî-manevî varlık ve âleminin de kaynağını teşkil eden aynı kaynağa, Yani Allah'ın vahiy suretiyle bildirdiği iradesi demek olan Kur'ân'a dayanmalıdır. Kur'an ister basit bir tebaa olsun ister hükümdar olsun herkese hitab eden ilahi bir kanundur. Diğer bir ifadeyle ne siyaset ahlaktan ne de ahlak realiteden mahrum olmalıdır. Bu ölçü tahtında madde (dünyevilik) ve mana (ruhaniyet)'nın birleştirilmesi, iktidarların ayırımına asla mani değildir. Bu ayırım lüzumu halinde devlet başkanına bile tatbik edilebilir. Kur'an bir Peygamberin mevcudiyeti yanında ayrı bir kralın varlığını, herbirinin kendi sahasında kalmak fakat ikisinin de Tevrat'a bağlı kalmak şartıyla tanımıştır. İslam hukuku nazarında böyle bir ayırım mecburi/farz değildir; fakat yasak da değildir¹⁸.

Kur'ana göre Talut örneğinde¹⁹ bir kral kumandanda lüzumlu olan, ne zenginlik ne de takvadır. Onda aranacak şartlar; kutsal olmayan ilim, fizikî kabiliyetler ve askerî-diplomatik maharetlerdir. Davud ve Süleyman (a.s.) örneğinde²⁰ olduğu gibi iki selâhiyet (maddî ve manevî-rûhî) bir arada da bulunabilir. Bu da gösteriyor ki hükümet şekli, şartlara ve halkın tercihiine bağlıdır. Mühim olan adalet ve halkın refahı endişesidir²¹. Hükümet idaresinde şurânın ehemmiyeti ve işin esası olduğu tavsiye edilmiştir. Fakat temel iki kaynağa zıt olmamak üzere devlet başkanının şurâ kararına karşı veto hakkı olmadığı konusunda kitap ve sünnette herhangi bir nass da yoktur²².

Her konuda Hz. Peygamber (s.a.s)'in izinden yürüyecek ve O'nu temsil edecek makam demek olan hilâfet, maalesef bu makam ve fonksiyonunu her zaman devam ettirememiştir. Eyüp Sabri Paşaya göre üç çeşit hükümet vardır: Birincisi; hilafet

17 Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, Nesil Yay., İstanbul 1991, I, 86

18 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 885, 886.

19 Bakara, 2/246.

20 Bakara, 2/251; Sad, 38/20, 26; Neml, 27/16.

21 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 877.

22 Hamidullah *İslam Peygamberi*, II, 8791.

ve imamet hükümetidir ki Hz. Peygamberin vekili olarak şer'-i şerifi uygulayan her hükümet bu gruba girer. İkincisi, kendi yaptıkları kanunlar ile idareyi yürüten siyaset hükümetidir. Üçüncüsü ise akıl ve şer'i nazara almadan cebirle ve zulümle idareyi yürütenlerin hükümetidir ki buna tabii hükümet denir²³.

Bu içeriklerle ilgili olarak müslümanların yaşadığı coğrafyada ve klasik metinlerde icranın/yürütmenin başı olan şahıs için beş unvan zikredilmektedir: Halife, emire'l-mü'minin, imam, melik, sultan²⁴. Klasik fıkıh kitaplarında bunlardan ilk üçü daha sık kullanılmakla beraber sultan ve melik kavramlarının da kullanıldığı vakidir. Konumuzla ilgili olarak halife ve hilafetin özelliklerini daha derinlemesine ele almak gerekirse bazı araştırmacılar hilâfeti iki kısma ayırmışlardır:

1-Hilâfet-i kâmile ve hilâfet-i hakikiye denilen gerçek hilâfet ki, şartlarına haiz ve müslümanların rızâsı ile yapılan seçim ve biat sonucu elde edilen hilâfettir. Mükemmel şekilde hükümlerin tatbik edilmesi manasında kâmil hilafet ehl-i hal' ve akd denilen şahısların seçimi ve bey'atı ile olur. Hadislerin beyanınca bu manada hilafet Resulullah'tan sonra 30 senedir. Ondan sonrasında bu manada hilafet bazen mevcut olur bazen olmaz²⁵. Büyük Türk hukukçusu Sadr-ş-Şerî'a Mahbûbî²⁶ Buhârî (747/1346) bunun hadislerde zikredilen²⁷ hilâfet-i nübüvvet olduğunu belirtmektedir.

2-Hilâfet-i Sûriye denilen şekli hilâfet ki gerekli şartlara hâiz olmayan veya ümmetin seçkin ve biatıyla değil de cebir ve istila suretiyle yani zorla elde edilen imâmettir. Buna hilâfet-i kahriye de denir.²⁸ Bunda hükümdarlık/ meliklik/sultanlık manası daha yoğundur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Benden sonra hilâfet otuz senedir. Ondan sonra korkunç bir saltanata inkılâp eder"²⁹ hadisinin işareti ve bütün İslâm Hukukçularının ittifakıyla gerçek manada halifeler, Hulefây-ı Raşidindir. Halife Ömer b. Abdilaziz'i bir tarafa bırakırsak Emevî ve Abbâsî halifelerinin çoğu ikinci grupta yer alır. Bir başka ifadeyle şeklen halifeler olarak kabul edilmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in bahsettiği otuz sene³⁰, Hz. Ebubekir'den itibaren diğerle-

23 Akgündüz, *Bilinmeyen Osmanlı*, s.144.

24 İbn Sa'd, II, 3, 126, 129; Taberî, I, 1840-1841

25 Taftazani, Saduddin Mesud, *Şerhu'l-Akaid*, ter. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 2010, 258 vd.

26 'Ubeydullah b. Mes'ud el-Mahbûbî, el-Buhârî, Tenkih'ul-Uşûl adında fıkıh usulüne dair muhtasar metni vardır. Bu metni Pezdevî'nin (ö.482) Usul ve Razi'nin (ö.606) Mahsulü'ünden özetlemiştir.

27 Ebu Davûd, "Sünnet", 8 (4646, 4647); Tirmizî, "Fiten", 48 (2227), Mevsu'atu's-sunne el-kütübü's-sünne ve şuruhiha, Daru Sahnun-Çağrı yay., İstanbul 1992.

28 Arnold, Thomas Walker, "Halife" Maddesi, İA, MEB Yay, V, 148-149; Udeh, Abdülkadir, *İslam Ceza Hukuku ve Beşeri Hukuk*, ter. Ali Şafak, Rehber Yay., Ankara 1991, IV, 326.

29 Ebu Davûd, "Sünnet", 8 (4646, 4647); Tirmizî, "Fiten", 48 (2227); Köksal, İsmail, *İslam Hukuku Açısından Osmanlı Hilâfetinin Değerlendirilmesi*, İslami Araştırmalar Dergisi, Ankara 2000, c.13, sy.1, s.64-65.

30 Hadiste zikredilen bu süre; sene, ay ve gün olarak Hz. Hasan'ın hilafeti Yezid'den almak istemesi ile başlayan ve şehid olmasına kadar geçen sürenin tamı tamına 30 yıl tuttuğunu Nevevî zikretmiştir. Bu 30 yıllık süre: Hz. Ebûbekir; 2 yıl 3 ay 10 gün +Hz. Ömer; 10 yıl 6 ay, 8 gün + Hz. Osman; 11 yıl 11 ay, 9 gün + Hz. Ali; 4 yıl, 9ay, 7 gün + Hz. Hasan; 7 ay=30 yıl eder. (Bkz. Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı ve Şerhi*, Akçağ Yay., İstanbul 1995, VI, 412; Senih Safvet, Yaratılış ve Kader, Nil Yay., izmir 1993, s.57.

riyle birlikte Hz. Hasan'ın yedi ay olan hilâfet süresiyle sona ermektedir.³¹ Osmanlı padişahlarının en az ikinci manada halife olduklarında şüphe yoktur. Ayrıca hak ve yetkileri bulunmayan şekli halifelik değil, bütün hak ve yetkilere hâiz halifelik manasında halifedirler³².

Saltanat ve melikliğin hilâfetten ayrılan en önemli tarafı muhalefete izin vermemesi, otoritenin devri hususunda velâyet ve vasiyeti kullanması, sert ve baskıcı olması, otoriteyi denetlettirmemesidir. Hilâfet şuraya, muhalefete ve görüşlerde ihtilafa dayanır³³. Kur'an "melik" kelimesini istibdat yönetimi anlamında kullanmıştır³⁴. İbni Haldun şeriatın bizatihi mülkü kınamadığını, kötü olan niteliklerini kınadığını ifade ederek, delil olarak Süleyman (a.s.)'ın Allâh'tan mülk istemesini³⁵ ileri sürmüştür.³⁶ Bu âyetin yorumuna göre meliklik hilâfete yaklaşıp.

Maverdî, Îcî, İbn el-Hümmam, Udeh ve Mevdûdî, Hamidullah gibi İslam Hukukçuları, hilâfetin nübüvve halef dînî ve rûhî fonksiyonlarının yanında dünyevî/siyâsî fonksiyonun da olduğu görüşündedirler³⁷. Ama dünyevî hakların ahirete yönelik olması yönüyle de dünyevî olan aynı zamanda uhrevî yani dînîdir. İbni Haldun bu gerçeği; "*hilâfet, umumiyetle ahiret fayda ve maslahatlarını göz önünde bulundurarak şeriat ile iş görmeye sevk eder. Şari'e göre dünya iş ve amellerinin hepsi (sonucu bakımından) ahirete racidir. Halifelik dîni korumak ve dünya siyasetini dine uygun idare etmek hususunda şeriat sahibine naiblik etmek demektir.*"³⁸ şeklinde ifade etmektedir. Öte yandan O, siyasetin dünyevî bir iş olduğunu, siyâsî işlerde dünyevî maslahatların gözetildiğini, siyâsî kanunları icra edenlerin ancak dünya hayatının dış görünüşünü görüp bilebildiklerini ifade eder. Halifelerin de bu anlamda bir siyasetçi olduğunu ve halifeliğin açık manasının insanlar için tabii olan hakimiyetin umumi maksatlarına göre iş görmek olduğunu belirtir³⁹. Osmanlı sultanları da hilâfetin Osmanlı soyuna geçişinden sonra kendilerini böyle görmüşlerdir⁴⁰. Bu yönüyle hilâfet ahirete bakan dînî yönleri olsa da siyâsî kanunları yapan-

31 Her ne kadar 4 halife diye meşhur olsa da İslam kültüründe, ümmetin gönlünün halifeleri kabul edildiklerinden bazı hilye-i şerif tablolarında ve cami içi süslemelerde Hz. Hasan ve Hüseyin (r.a.) de dahil edilerek sanki 6 halife varmış kabul edilir. Hz. Hüseyin de hakkından feragat ettiği için İslam Halk Kültüründe bir tür halife gibi addedilir.

32 Akgündüz, *Bilinmeyen Osmanlı*, s.143.

33 Köksal, İsmail, *Osmanlı Hilâfetinin Değerlendirilmesi*, c.13, sayı:1, s.64-65.

34 "... ان الملوك اذا دخلوا قرية ... inne'l-mulûke izâ dehalû karyeten... Melike, "Hükümdarlar bir memlekete girdiler mi orayı perişan ederler ve halkın ulularını hakir hâle getirirler. (Herhalde) Onlar da böyle yapacaklardır" dedi." (Neml, 27/34).

35 Sâd, 38/35: "Süleyman: 'Ey Rabbim! Beni bağışla ve bana öyle bir mülk ihsan et ki, ardından hiç kimseye yaraşmasın. Şüphesiz, bütün dilekleri veren sensin.' dedi."

36 İbn Haldun, *Mukaddime*, ter. Zakir Kadiri Ugan, MEB Yay., İstanbul 1989, I, 485-486.

37 Maverdî, Ebu'l Hasan Habib, *el-Ahkamü's-Sultaniye*, ter. Ali Şafak, Ufuk Yay., Ankara 2016, s.29, 30; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, I, 85.

38 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 481.

39 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 480.

40 Nâsî el-Ekber, Ebü'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed, *Mesâilü'l-İmâme/Muktedafat mine'l-kitâbi'l-evsat fi'l-makalat*, tah. Josef van Ess., Franz Steiner Yay., Beyrut 1971, s.49; Seyyid Bey, *Hilâfetin Mâhiyet-i Şer'iyyesi*, TBMM Matb., Ankara 1340, s.19; Armağan, Mustafa, *Ben Hain Değilim*, Derin Tarih Dergisi Yay., İstanbul 2013, s.16.

ların dünya işlerinin dış görünüşüne bilmeleri sebebiyle hilâfet daha çok dünyevî bir anlam kazanmaktadır.

Hilafet bir başka tasnife göre hilafet-i arziyye ve hilafet-i siyâsiyye şeklinde de tasnif edilmiştir. Bu tasnife göre hilafet-i arziye, yeryüzünde Allah'ın kulluk sorumluluğunu, kâmil manada yerine getiren, muttaki, özü-sözü-ameli birbirine uyan sâlih kimselerin hilafetidir. Bakara 30'daki insanın yeryüzünde halife kılınmasını ifade eder. Nursî'ye göre bu manada hilafet, bütün mahlûkat üstünde tasarrufa mezun ve müstaid olmak manasında olup manevî kemâlât ile kazanılır. Hilâfet-i siyâsiyye ise ümmetin yönetim işlerini üzerine alan hilâfet demektir. Sait Nursî'ye göre ikisi karşılaştırıldığında hilâfet-i arziyye, beyata dayanan hilafet-i siyasiyyeden daha üstündür⁴¹.

İslam hukukçuları, halkın doğrudan halifeye biat etmesi, ümmetin seçkin âlimlerinin (ehl-i hal' ve'l-akd) ümmet adına şartlarına haiz bir halifeye biat etmesi veya önceki halifenin kendisine oğlunu veya herhangi birini veliahd tayin etmesi şeklindeki hilâfete geliş şekillerini meşru kabul etmiştir.⁴²

Bununla beraber İslam hukukçuları; meşru devlet başkanına isyan –ya da cebir/kahir, tegallüp/isti'la yollarından biri- suretiyle iktidara gelip, zamanla kaosu ortadan kaldırıp adaleti sağlayan, ümmetin bey'atini temsil eden ehl-i hal' ve akdin seçimiyle hükümdar olanın başkanlığını meşru kabul etmişlerdir. Çünkü fiilî durum, bunu gerektirmektedir. Ümmetin sultanı iktidardan indirecek kuvveti yoktur. İktidara geldikten sonra zulme devam ediyorsa veya açıktan fisk içindeyse, ümmetin ona karşı kuvvet kullanarak onu iktidardan indirmenin vacip olduğu konusunda da iki görüş vardır. Birincisine göre bu fitneye; yani müslümanın müslümanı katletmesine sebebiyet vereceği için sabredilmeli, ona nasihat edilmelidir. Buna, sabır görüşü/mezhebi denilmektedir. İkincisi ise zalim ve fâsık devlet başkanının iktidarda kalması, İslam ahkâmını icra etmemesi dolayısıyla daha büyük bir fitneye sebebiyet vereceğinden ona kuvvet kullanarak isyan edilmelidir. Buna da kıyâm mezhebi denilmektedir.⁴³

41 Yeğin, Abdullah, *Yeni Ansiklopedi*, Türedav Yay., I, 473.

42 Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, I, 81-84; Taftazani, Şerhu'l-Akaid, 259. Bugünkü manada demokratik seçimlere tam karşılık gelmeyen bu tarz seçim usulu o asırda emsallerine göre değerlendirildiğinde bir hüküm ifade eder. Bu günkü manada sandık usulu halkın genelinin devlet başkanını seçmesi şeklindeki usul, halkın devlet başkanı olacak kişide aranılacak vasıfları bilmemesi sebebiyle tarihteki uygulama ile günümüz anlayışı arasında bir çelişki olduğu açıktır. Bu anlamda İslamda hükümet şeklinin kendine münhasır bir hususiyeti vardır. (Karaman, *age.*, I, 84). Ama halk, devlet başkanını seçecek ehl-i hal ve akdi seçebilir. İbn Sina'nın şarihlerinden Nasiruddin Tûsi demokrasiyi 13.yüzyılda halkın kendi arzusuna göre başkan seçmesini, farklı bir çok taife (parti) oluşmasını ve bunların bir başkan seçmesini eleştirerek bunların hakikatte erdemli (hâkim) bir yönetici olamayacağını belirterek cahiliye devletlerinin en şarhıtcısı olarak zikreder. (Tûsi. Nasireddin, *Ahlak-ı Nasiri*, Litera Yay. İstanbul 2013, s.285-287.)

43 Nebhan, Muhammed Faruk, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Esasları*, ter. Servet Armağan, Sönmez Nşr., İstanbul 1980, s.,407-420, 475-487

Hilâfet, imamet, meliklik, riyaset; bugünkü anlamda başkanlık, başbakanlık, cumhurbaşkanlığı gibi kelimelerin hepsi; devlet başkanlığı bir başka deyişle “icrâ/yürütme” ile ilgili kavramlardır. Dolayısıyla hilâfetin zıddı, meliklik değildir diyemeyiz. Çünkü her ikisi de özellikleri ve ilkeler açısından İslâm nokta-ı nazarında birbirine yakın kavramlardır. Bütün bu unvan ve şahıslar, bir takım akli ve fiziki şartları taşıma, müslümanların dünyevî ve uhrevî maslahatlarını gözetme işleriyle yükümlüdürler. Aralarındaki fark, seçimin şekli ve biraz da seçildikten sonra uyacakları adalet ilkeleri çerçevesinde olmaktadır.

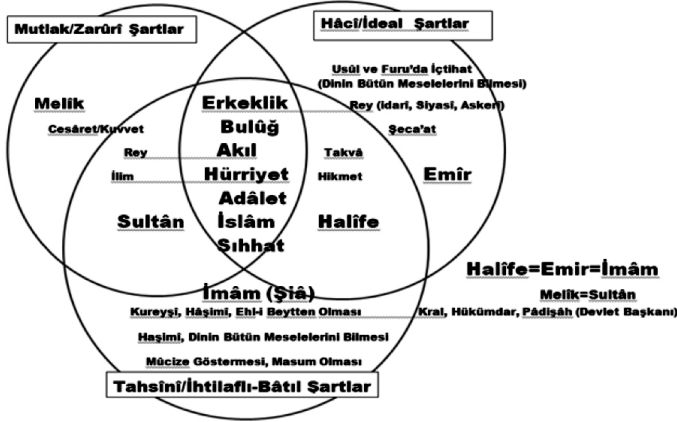
Maksat içerik olunca melik olan halife, halife olan da melik gibi olabilir, yukarıda bahsedilen sıfatlara haiz olabilir veya olmayabilirler. Bu yönüyle melikin, dinî referanstan tamamen yoksun olduğunu kabul edemeyiz. Ortak tarafları ve kesişim kümeleri yönetim olunca, ister istemez birbiriyle ya yakınlaşacak ya da birleşeceklerdir. Her ne kadar hilâfet denince daha çok dinî içerik, meliklik denince daha çok dünyevî içerik akla gelse de ihtilaf noktası; kesişim kümesinin ne derece geniş ve dar olmasıyla ilgilidir. Yani ayrım noktalarına fazla takılmadan, din-dünya ayrımı fazla gözetmeden kesişim kümelerinde yoğunlaşır, tanımını daha da geniş tutarsak; içerikte adalet ve hakkaniyet ilkelerinde kavramların birleştğini, Müslümanların dünyevî-uhrevî işlerini (emr) yürütmeye başkanlık eden anlamında “emîr” kavramının bir ortak kavram olduğu görülür.

2. HİLÂFETİN ŞARTLARI VE KUREYŞİLİĞİ

Klasik eserlerde meseleyi nasslar açısından değerlendiren İslam hukukçuları; halifelikle ilgili bazıları tartışılabilir bir takım şartlar ileri sürmüşlerdir: Halife için a) İslâm, b) Adâlet c) İlim, d) Sıhhat ve organ sağlamlığı (selâmet), f) Rey (ictihat seviyesinde), g) Kuvvet ve cesaret/şecaat, h) Nesep yani Kureyş’ten olması, Ehl-i Bey’tten Hz. Ali soyundan olması (Şiilerce) gibi şartlar ileri sürmüşlerdir⁴⁴. Bunlardan İslam, adalet, akıl, buluğ, erkek, hür olmak ittifak edilen şartlardan iken ilim/usul ve fûruda ictihat sahibi olmak, rey/idari-siyasi ve askeri işlerden anlamak, şecaat sahibi olmak temenni edilen şartlardan kabul edilmiştir. Diğer yandan Kureyşî, Ehl-i beyt ve Haşimî olması ihtilaf edilen veya tahsinî şartlardan; mucize göstermesi, masum olması gibi şartlar da batıl şartlar olarak kabul edilmiştir⁴⁵.

44 Maverdi, *Ahkamü’s-Sultaniye*, s.31,32; Nebhan, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Esasları*, s.368-391; İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 486, 496; Zahir, İhsan İlahi, *Şiânın Kur’an, İmamet ve Takiyye Anlayışı*, ter. Sabri Hizmetli-Hasan Onat, Afşaroğlu Mtb., Ankara 1984, s.50, 88.

45 Cürçani, Seyyid Şerif, *Şerhu’l-Mevakıf*, Amire Matbaası, İstanbul 1239, 349-351; Alkan Mustafa, Osmanlılarda Hilâfet, Çağlayan Yay, İzmir 1997, s.40; Canan İbrahim, *Ahırzaman Fitnesi ve Anarşi*, Türedav Yay., İstanbul 1982, s.282, 283; Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara 1988, II, 284, 285; Gölcük, Şerafettin-Toprak Süleyman, Kelâm, Selçuk Üni. İlahiyat Fak. Yay., Konya 1988, s.322 vd.; Bağdadi, Ebu Mansur Abdülkâhîr, *Mezhepler Arasında Farklar*, ter.Ethem Ruhi Fırlalı, TDV Yay., Ankara 1991, s.276.

Ehl-i sünnet hukukçularının çoğunluğu bu şartlardan ehl-i beytten olmayı bir şart olarak öne sürmezken Kureyş olmasını –bu hususta sünnette muhtelif hükümler olması sebebiyle- bir şart olarak kabul etmişlerdir. Kureyş’in hilâfete layık olması da hadislerle göre mutlak olmayıp bazı hadislerde “(إذا فقهوا) dinde derinleştikleri, (عزیزاً منیعاً) saygın ve güçlü oldukları⁴⁶, insanlara merhametli oldukları, hükmettiklerinde adaletli oldukları, Allaha itaat edip doğru yoldan ayrılmadıkları müddetçe...⁴⁷ gibi kayıtlarla bu şartın zamansal olduğunu bizzat sünnet ifade etmektedir.

Bu babda en meşhur الإمّة من قریش “İmamlar Kureyş’tendir”⁴⁸ hadisi, değişik lafızlarla rivayet edilmiştir⁴⁹. Ancak genelde aynı manayı taşımaktadırlar. Hadisteki “Eimme/imamlar” lafzı yerine “Hilafet”⁵⁰ ve “Ümera/emirler”⁵¹ lafızlarının kullanıldığı rivayetler de vardır.

İmam Nevevî (ö.676/1277), Sahih-i Müslim’in şerhinde, konuyla ilgili rivayetlerin sonunda şunları söylemektedir: “Bu ve benzeri hadisler, hilâfetin Kureyş’e hâs bir durum olduğuna delildir. Onlardan başkalarını akdetmek câiz değildir. Sahabe ve ondan sonraki devirlerde bunun üzerinde icmâ edilmiştir. Kâdi İyâd (ö.544/1149); ‘Kureyşli olması şartı bütün âlimlerin görüşüdür. Sakife günü Ensar’a karşı Ebu Bekir (r.a.) ve Ömer (r.a.), bu hadisi delil getirdiklerinde hiçbir kimse karşı çıkmamıştır” der”⁵². Hatta bu hadis, Ensar arasında da bilindiğinden olacak

46 Buhârî, “Menâkıb” 61; Müslim, “İmâre”, 33 (1818-1822): “İzzet ve güç sahibi oldukları (azizen menîğan)müddetçe bu iş (emirlik) insanlardan iki kişi kalıncaya kadar Kureyş’ten devam eder.”

47 Canan, İbrahim, Kütüb-i Sitte ve Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, VI, 407.

48 İbn Hanbel, Müsned, III, 129, IV, 421.

49 Bkz. Buhârî, “Ahkâm”, 4; Müslim, “İmâre”, 4.

50 İbn Hanbel, Müsned, IV, 185; Heysemî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali, *Mecmau'z-zevâid ve Menbaü'l-fevaid*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1967, I, 336, IV, 192.

51 Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale'l-Sahihayn*, Daru'l-kütübü'l-ilmiyye, Haydarabad 1915, IV, 501.

52 Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahihi Müslim b. Haccac*, I-IX (18 Cüz), Kahire 1929-1930, Cüz 12, s. 200.

ki Sakife günü tartışmalarında Ensar'dan Ma'n b. Adiyy tarafından ilk defa "Ey Muhâcirler! Vallahi yeryüzünde bizim için sizden daha aziz kimseler yoktur. Bizim endişemiz sadece, takip edilecek kimsenin veya yolun Muhammed Ümmetinin adalet anlayışına uygun olmasıdır ki o bu hususta '*İdareciler Kureyştendir*' demişti. O halde bu ancak, onlar (muhacirlerden Kureyş olanlar) arasında olmalıdır." diye zikredilmiştir. Ardından Beşir b. Sa'd bu gerçeği itiraf ederek bu hadisi Resulullah'tan duyduğunu belirtmiştir⁵³.

Bu sahabe sözleri, hadisi ilk defa rivayet edenin Hz. Ebûbekir (r.a.) olmadığını da kanıtlamaktadır. Oysa Hatipoğlu, bu hadisi Sakife günü ilk haber verenin Muhacirler olduğunu iddia etmiştir⁵⁴.

Bazı âlimlere göre, hilafete ehil bir Kureyşli bulunmadığı zaman, başka milletlerden ehil kimseler onlara vekâleten hilafeti üstlenmiş olurlar. Buna göre, tarihte değişik bölgelerde bazen Kureyş olmayanların hilafeti bu bağlamda değerlendirilmelidir. Hilâfetin Kureyşlilere mensup olmasının, hilâfetin sıhhatinin şartı olmayıp önceliğin ve tercih nedenin olacağını söyleyen İslam âlimleri de vardır⁵⁵. Muhammed Hamidullah, bu hadisin bir emir değil de olacak şeyi önceden haber verme (tebşir)'den ibaret olduğu görüşündedir⁵⁶.

Sonraki dönemlerde özellikle hilâfetin Osmanlıya geçmesiyle bu şart gündemden düşmüş ama buna rağmen bazı âlimler, hilâfetin kureyşliliği üzerinde durmuşlardır. Her şeyden önce bu şart; "takvayı üstün tutan bir Kur'ân anlayışına, davası asabiyet ve ırkçılığı kaldırmak olan İslâm'a terstir." hükmünü benimseyen Mehmet Sait Hatipoğlu, ilgili nassları değerlendirmiş; ilk halife seçiminde "İmamlar Kureyştendir" şeklinde Hz. Peygamberden menkul bir hadisin olmadığını, bunun Kureyş asabiyetinin dirilişi olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷ Hâlbuki bu ve benzeri hadislerin sahih olduğu kabul edilir. İbn Haldun da bu tür hadisleri sahih kabul etmekle beraber, o dönemde hilâfeti temsil açısından toplumsal olarak Araplar arasında şöhretli ve kuvvetli olanın (asabiyet) Kureyş olması sebebiyle bu şartın geçerli olduğunu kabul etmiştir.

İbn Haldun'a göre asabiyet; yani kuvvet ve halkın desteği ortadan kalkınca Kureyşilik şartı da ortadan kalkar.⁵⁸ Sadr-ş-Şeri'a Mahbûbî el-Buhâri de "Zaruret varsa şart ortadan kalkar. Zamanımızda kureyşlilik şartı ortadan kalkmıştır" sö-

53 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 1109. Sadece İbn Hişam eserinde bu hadisi Hz. Ebubekir'in ilk defa rivayet ettiğini ifade eder (age., ay.).

54 Hatipoğlu, *Hilafetin Kureyşliliği*, s.157.

55 Sofuoğlu, Mehmet, *Sahih-i Buhari ve Tercümesi*, Ötüken Nşr., İstanbul 1987, XV, 6691.

56 Hamidullah, Muhammed, *Resûlullâh Muhammed*, ter. Salih Tuğ, İstanbul 1973, s.323.

57 Hatipoğlu, *Hilafetin Kureyşliliği*, s.204.

58 İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, IX, 83.

züyle bu görüştedir. Bu şartı kabul etmeyen başka muhakkik âlimler de bulunmakla beraber mezkûr hadis veya benzeri hadislerin sıhhatini cerh ve tadil açısından değerlendirmemişlerdir⁵⁹. Bu hususta müstakil makale yazan M. Sait Hatiboğlu da aynı şekilde konuya cerh ve tadil açısından yaklaşmamış, makalesini sadece hadislerin Kur'ana ve diğer hadislerle arzı yöntemiyle ele almıştır. Bilindiği gibi bu her zaman doğru olmayabilir. Hadislerin Kur'ana arzı gerektiği konusunda rivayet edilen hadisler muhaddislerce güvenli bulunmamıştır. İmam Suyûti, bu konuda “Miftahü'l-cenne fi'l-ihcâc bi's-sünne” adlı eserinde özel bir bölüm açmıştır⁶⁰.

Öncelikli olarak Kureyşiliği İbn Haldun'un klasik din-asabiyet ilişkisi anlayışına göre değerlendirmek gerekir. O'na göre asabiyet, siyasetin yanı sıra dini alanda da önemli işlevlere sahip olup Peygamberlik, devlet kurma, dine davet gibi her hususta ona ihtiyaç vardır. Hadis-i şerifte geçtiği üzere “Allah (c.c.), halkının himayesine sahip bulunmayan hiçbir peygamber göndermemiştir.”⁶¹ İbn Haldun bu hadisi, “Peygamberliğin bir belirtisi de kavmi arasında asaletli ve şerefli bir soydan gelmiş ve kavmi tarafından himaye görmüş olmasıdır” bağlamında zikretmektedir.

Nitekim Hz. Peygamber ve ilk inananlar Şib Ebi Talib'te abluka altına alındığında Kureyş'in bütün Haşimî kolu, birlik olup üç yıl O'nu onca eziyete katlanarak korumuş müşriklere teslim etmemiştir. İbn Haldun, halifelikte Kureyşilik şartının önemli olmadığı konusundaki muarız delilleri; Hz. Peygamberin sefere çıkarken Kureyş'ten olmayan sahabeleri yerine bırakması gibi delillerle geçersiz olduğunu zikreder. O'na göre bu şarttan maksadın; “iktidar, idare kudreti, devleti korumak ve diğer boyları kendine boyun eğdirmek” tir. O, ancak bu şekilde, devlet başkanı ve devletin korunduğunu ifade eder. Aksi halde ihtilaf ve çekişmelerden dolayı devlet vücut bulmaz⁶².

Netice olarak devlet başkanlığının tartışmalı bir özelliği olan kureyşiliği; “o coğrafyada Araplar nezdinde itibarlarından ötürü bir müddet daha başkanlıklarının devam edeceği” şeklinde Hz. Peygamber'in sosyal bir vakıayı öngörüsü olarak da değerlendirebiliriz. Nitekim yukarda Hamidullah'ın da bu görüşte olduğunu belirtmiştik. Çünkü hadislerde Hz. Peygamber'in bazen iyi hasletlerinden ötürü bazı sa-

59 Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşiliği*, s.184-185.

60 Suyûti, Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman, *Miftahü'l-cenne fi'l-ihcâc bi's-sünne* (Sünnetin İslam'da Yeri), ter. Enbiya Yıldırım, Rağbet Yay., İstanbul 2000, s.85-98.

61 Beyhakî, Ebu Bekir Ahmed, *Delailu'n-Nubuvve*, tah. Abdulmu'ti Kalaci, Daru'l-kütübü'l-ilmiyye-Daru'r-Reyyan li't-turâs, Beyrut 1988, s.17; Nisaburi, Hâkim, *Müstedrek*, II/561 (hadis no:4054); Ceburi, Şefik İbrahim, *İlmu İctimai'l-ma'rife 'inde İbn Haldun*, Daru Gayda, Amman 2011, s.219; İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 221: Hadisin metni şöyledir: «وما يبعث الله نبيا إلا منعه من قومه» başka bir rivayette; «في ثروة من قومه» şeklinde geçmektedir. Hâkim Müstedrek'te bu hadisin Müslim'in şartı üzere sahih olduğunu bildirmiştir. Ebû Hureyre, Hz. Peygamber'in bu hadisi Hz.Lut'un “Keşke size karşı (koyacak) bir gücüm olsaydı, ya da sağlam bir desteğe dayanabilseydim” (Hud, 11/80) ‘rükün şedidini’ terkibinin tefsiri bağlamında söylediğini rivayet eder.

62 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 494; Kurt Abdurrahman, *Din Sosyolojisi*, Sentez Yay., Ankara 2014, s.62; Canatan Kadir, *İslam Sosyolojisi*, Beyan Yay., İstanbul 2005, s.136.

habe ve kabileleri “İnsanlar madenler gibidir. Eğer dinde anlayışını derinleştirebilirse cahiliyede hayırlı olan İslam’da da hayırlıdır”⁶³ şeklinde övdüğü bir vakıadır.

Bu hadiste geçen الناس ibaresinin, Buhari’nin Menakıbındaki 12 Halife ve Kureyş’le ilgili hadislerden birinin sonunda da geçmesi manidardır⁶⁴. Dolayısıyla bu babda gelen hadisleri ve hilâfetin Kureyşiliğini, o günün sosyal şartları içinde Kureyş’in câhiliyyede lider olduğu gibi eğer dinde derinlik sahibi olurlarsa veya yönetimle ilgili olarak adaletli olurlarsa İslam’dan sonra da liderliklerinin bir müddet daha süreceği anlamına gelir. Bunu Hz. Peygamber’in bir öngörüsü sayabiliriz. Aksi takdirde Hz. Peygamber Kendisinden sonra hiç kimseye söz vermemiştir. Bu cümleden olarak bi’setten üç yıl sonra Kureyş kendine destek vermediğinde çevre kabilelerden destek ararken Benî Amir b. Sasa’ya söyledikleri bu meyandadır. Şöyle ki: Onlardan Bahira b. Firas, emirlik/yöneticilik işini kastederek “Senden sonra bu işi bize bırakır mısın?” teklifine Resûlullâh; “الامر الى الله يضعه حيث يشاء” Bu işi (el-emr/yönetim) Allah istediği yere koyar.” diye cevap vermiştir⁶⁵.

Devlet başkanının vasıfları ile ilgili olarak Şia Kureyş’ten olmanın ötesinde Haşim Oğullarından ve ehl-i beytten olmayı ileri sürmüştür. Ehl-i Sünnette bu şart ön görülmezken Şii anlayışta da ehl-i beytten sadece Hz. Ali soyu ve 12 imamı hilafete layık görüldüğüne belirtmiştik. Geline son aşamada 12.imamın kaybolmasıyla bugün İran, Velayet-i Fakih anlayışını geliştirerek 12.İmam Mehdiye niyabeten merciyyet makamına gelmiş devlet başkanını meşru devlet başkanı olarak kabul etmişlerdir⁶⁶.

Ehl-i Sünnet anlayışında ehl-i beyt masum değildir. Ancak Cenab-ı Allah’ın sevgisini kazanma ve günahlarının bağışlanması noktasında, ilahi lütfu mazhar olmada nisbi bir faziletlerinin olduğuna inanılır. Aslında tüm mü’minler için de aynı imkân elbette vardır. Bu meyanda “Verdikleriyle denemek için sizi yeryüzünün halifeleri kılan ve kiminizi kiminize derecelerle üstün yapan O’dur”⁶⁷ âyetiyle gerek ferd gerek toplum planında taşıdıkları cibilli ve ahlaki özellikler itibarıyla bazılarının bazısından bazı hususlarda faziletli olduğu kabul edilir. Bununla beraber ehl-i beytin kimlerden oluştuğu tartışmalıdır. Ancak genel olarak şu ifade edilebilir: “Şiîler, Ehl-i beyt’in beş kişilik Âl-i abâdan –Hz. Peygamberin abasının altına

63 Buhârî, “Enbiya”, 19.

64 Buhârî, “Menakıb”, 1.

65 İbni Hişâm, *es-Siretu’n-Nebeviyye*, Müessesestu Ulumi’l-Kur’an, ty., I, 425; Taberî, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed, *Tarihu’t-Taberî (Tarihu’r-Rusûl ve’l-mülûk)*, tah. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhim, Daru’l-Ma’ârif, Kahire t.y., II, 350; Gadban, Münir, *İslam’da Siyasî Anlaşma (Hilf)*, ter. Mustafa Burak, Nass Yay., Adapazarı 1990, s.34.

66 Bkz. Mellat, Şibli, *Çağdaş İslami Uyanışta Hukukun Rolü: Muhammed Bakır es-Sadr*, ter. Tuncay Dinç, Yöneliş Yay., İstanbul 1997, s.117 vd.

67 Enam, 6/165.

aldığı kendisi dahil 5 kişi- ibaret olduğuna inanırlar. Sünnî âlimler Âl-i abâ ile ilgili rivayetleri umumiyetle sahih kabul etmekle beraber Sünnîler ise Peygamber'in zevcelerinin, kızlarının, hatta Selmân-ı Fâris'in de Ehl-i beyt'e dâhil olduğu kanaatindedir. Yine Şiîler Hz. Peygamber'in yapmış olduğu dua sayesinde Âl-i abâ'nın gûnahtan korunduğunu iddia ederler; hâlbuki Sünnîler peygamberlerden başka hiç kimsenin mâsum olamayacağına inanırlar. Şiîler bu hadiseye dayanarak Hz. Ali'nin Peygamber'den sonra insanların en faziletlisi ve halife olmaya en lâyık kimse olduğunu ileri sürerler. Sünnî âlimler ise genel olarak dört halifenin fazilet derecelerinin hilâfete geliş sırasına göre düşünülmesinin gerektiğini savunurlar⁶⁸.

Mamafih teoride devlet başkanlığının tahsini şartlarından biri de mükemmel manada takva ve dinî bağlılığa sahip olmaktır. Kur'anın "Allâh sizden günahı gidermek ister" diye tebcil ettiği ve Peygamberin "Allah'ım onlardan günahı gider!" şeklinde duâ ve övgüsünü kazanan ehl-i beyt de diğer bütün şartlarda eşit olunduğu takdirde imamet konusunda bir tercih ve efdaliyyet kapsamına girebilir. Zaten hem Sünnî hem Şiî topluluklarda ehl-i beyt sevgisi ön plandadır. Şiî-Sünnî ihtilafını özümseme, anlama adına tarihteki ihtilaflara bu açıdan da bakılabilir. Nitekim Hz. Ebubekir Hz. Ali'ye "Ah Ali! Senin bu Emr hususunda muhalefet edip itiraz edebileğini bir bilebilseydim!... Ne onun peşinde koştum, ne de istedim. Şu anda herkes biat etmiş bulunuyor. Şayet sen de aynı şekilde hareket edersen senden beklediğim şeyi yapmış olursun. Şayet aksine hemen biat etmek istemez, düşünmek arzu edersen seni zorlayacak değilim. Sana har veriyorum, selamtle evine, ehline dön!" sözü bu manayı ifade eder.

Ehl-i Beyt'in yanı sıra bir de "Evlâd-ı Rasûl" deyiimi de vardır. Bunlar ise daha çok Peygamber Efendimiz (sav)'den sonraki dönemde, O'nun soyundan gelenlere verilen bir isimdir. Seyyid ve Şerif kavramlarıyla da ifade edilirler. Doğrudan ehl-i beyt kapsamına girmezler. Başta Hicaz yöresi olmak üzere İslam coğrafyasının çeşitli bölgelerinde yaşamaktadırlar. Gerek Arap olan gerek Arap olmayan İslam toplumlarında Kureyş olmanın ötesinde ehl-i beyt soyundan gelen Evlad-ı Rasûl'un sanki devlet başkanlığına daha layık olduğu şeklinde bir kanı vardır. Oysa nasslar açısından bunlar, ehl-i beyt gibi hususi bir övgüye sahip değildir. Ama pratikte onlara da ehl-i beyt gibi hususî bir önem atfedilir. Bu kanı, Kureyş ve ehl-i beyti öven hadislerden ve İslam tarihi boyunca tasavvuf hareketlerinin sırf Hz. Peygambere ve O'nun yakın çevresine gösterdiği sevgiden kaynaklanmaktadır. Tirmizî ve Ebu Davud'daki ismi ve babasının ismi Hz. Peygamberin ismi ve babasının ismine uyan birinin âhir zamanda ehl-i beytten geleceği şeklindeki hadis⁶⁹, bazı müellifler tara-

68 Uludağ, Süleyman, "âl-i âbâ" Mad., DİA, II, İstanbul 1989, 306-307.

69 Tirmizî, "Fiten", 52 (2231, 2232); Ebu Davud, "Mehdi", 1 (4282); İbn Mâce, "Fiten", 34, İbn Hanbel, Müsned, I, 299, III, 28, 37.

fından “seyyidler cemaati”nin İslam Birliğini sağlamada başı çekeceğine inanılır⁷⁰.

Yalnız bu inanç ve hadisler, tarihte İslam âleminin karışık ve müslümanların umutsuz olduğu dönemlerde birçok sahte mehdinin çıkmasına yol açmış, bu hadisler kullanılarak nice kitleler kandırılmıştır. Ama dikkat çekicidir ki adı Muhammed, babasının adı Abdullah olan bir iki mehdi gelmemiş⁷¹, gelmiş olsa da bunlar; büyük kitleler ve devlet çapında etkili meşru devlet başkanı olamamışlardır. Yine de sahte mehdileri teşhis etmede “Muhammed b. Abdullah” ismi en birincil test vasıtası gibi önümüzde durmaktadır. İbn Hacer ve Heytemî (ö.974/1567) gibi muhaddisler; mehdilik meselesi hakkındaki hadisleri, bu tür rivayetlerin çokluğu nedeniyle müstefiz ve meşhur kabul edildiği görüşündedirler⁷². İbn Haldun, Mukaddime’de bu konuda ulaşabildiği birçok hadisi senet ve metin yönünden değerlendirebilir. O mehdinin gelişi ilgili sahih/hasen derecesinde hadislerin bulunduğunu belirtmekle beraber geliş alametleriyle ilgili hadislerin çoğunun güvenilir olmadığını kabul eder. Ayrıca kendisinin klasik asabiyet görüşü ile meşeliyi telif ederek mehdinin izzet ve kudret sahibi bir boya dayanmadığı müddetçe başarı olamayacağını ifade eder⁷³.

Bu tür haberlerin sahih olduğu kabul edildiğinde yapılacak tevil; İslam âleminde büyük liderlerin çıkmadığı dönemde, müslümanlar için geleceğe yönelik bir umut olarak değerlendirilmektedir⁷⁴. İlerleyen zamanlarda böyle biri çıkmayınca da bu kez “acaba mehdi, bir cemaati temsil eden bir *şahs-ı manevi*/tüzel kişilik”⁷⁵ olarak değerlendirilmekte bu sefer de her grup kendi liderini Mehdinin temsilcisi görme eğilimine düşmektedir. Böylece her grup lideri, geleceği düşünülen kişi için maddi-manevi biat alıp itibar toplamakta gelmesi düşünülen refah ve saadetin hem istikbalde olacağı düşünülmektedir. Eriç Hoffer, Kesin İnançlılar/Kitle Hareketlerinin Anatomisi adlı kitabında radikal kökten değişiklik yapmak isteyen büyük liderlerin (romantik/melankolik/karizmatik) hep geleceğe atfı yaptığını ifade etmektedir. Bu bağlamda mehdi beklentisi psikolojisinin altında yatan gerçek geleceğe umutla

70 Nursi, Sait, *Mektubat*, Sözleryay., İstanbul 1986, s.412, 413.

71 Şehristani, Ebu’l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *Kitabu’l-milel ve’n-nihâl*, tah. Muhammed b. Fethullah Bedran, Mektebetu’l-enceli’l-Misriyye, Kahire 1956, I, 140; Nevbahtî, Ebû Muhammed Hasan b. Musa, *Fırakü’ş-Şiâ*, tsh. Hellmut Ritter, Matbaatü’d-Devle, İstanbul 1931, s.62.

72 Heytemî, Ebû’l-Abbâs Şehabeddin Ahmed İbn Hacer, *es-Savaiki’l-muhrika fir-red ala ehli’l-bida’ ve’z-zende-ka; Tathirü’l-cenan ve’l-lisan anil-huzur ve’t-tefevvüh*, temi, el-Matbaatü’l-Amire, Kahire 1308, s.165; İbn Hacer, Tehzibu’t-Tehzib, I-XII, Haydarabad 1325-1327, IX, 144.

73 İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 137-184; Bıyık, Mustafa, *İbn Haldun Düşüncesinde Mehdilik Anlayışı*, Uluslararası İbn Haldun Sempozyumu: 1-3 Kasım 2013, Çorum Belediyesi Kültür Yay., s.335-345; Köktaş, Yavuz, İbn Haldun’un Mukaddimesinde Hadis İlimleri ve Hadis Sosyolojisi İlişkisi, Cumhuriyet Üni. İlahiyat Fak. Dergisi, Sivas 2003, c. VII/1, s.299-343.

74 Çınar, Mahmut, *Tarihte ve Günümüzde Mehdilik*, Rağbet Yay., İstanbul 2013, s.230; Döğen, Şaban, *Mehdi ve Deccal*, Gençlik Yay., İstanbul 2008, s.254; Süleymanoğlu, İbrahim, *Mehdilik ve İmanîye*, Nil Yay., İzmir 1992, s.284.

75 <https://sorularlailamiyet.com/mehdilik-meselesi-ile-alakali-yapilan-yorumlari-nasil-degerlendirmeliyiz>; http://www.sorularlailamiyet.com/makale/12351/hazreti_mehdi_sahis_midir_sahs-i_manevi_midir.html:

Erişim Tarihi: 21.08.2016.

bağlanma duygusudur. Çoğunlukla insan psikolojisi, geleceği bugünden daha mümkün görmeye eğilimindedir. Bunu Eric Hoffer, şu şekilde gerekçelendirmiştir:

Başka etkenler olmaksızın, yalnız güç sahibi olmanın, çevreye karşı kibirli davranmayı ve değişikliğe karşı istekli olmayı yaratacağını zannedebiliriz. Fakat bu genellikle böyle değildir. Güçlü kişi de zayıf kişi kadar çekingen olabilir. Önemli olan, güç araçlarına sahip olmaktan çok geleceğe duyulan inançtır. Geleceğe olan inançla birleşmemiş güç, yeniliği önlemek ve mevcut düzeni korumak için kullanılır. Diğer taraftan, geleceğe bağlı büyük umutlar, güçle desteklenmese bile, en tehlikeli cüreti bile yaratabilir. Çünkü umutla dolu olan kişi, en garip kuvvet kaynaklarından bile etkilenebilir. Örneğin bir slogan, bir kelime, bir simge gibi... Aynı zamanda, geleceğe ait bir inanç olmadığı ve büyük nimetler vaat eden öğeler taşımadığı sürece hiçbir inanç güçlü değildir. Öğreti de aynı durumdadır; bir güç kaynağı olduğu kadar, daha iyi bir geleceğin kapılarını açan bir anahtar olma iddiasında da bulunmalıdır. Bir ülkeye veya dünyaya yeni düzen vermek isteyenler, bunu hoşnutsuzluğu körüklemek veya hedeflenen değişikliğin doğru ve yararlı olduğunu göstermek veya halkı yeni bir hayata zorlamak yoluyla başaramazlar. Bunu başarmak için, geleceğe ait büyük umutların nasıl alevlendirileceği ve alevin nasıl körükleneceğini bilmeleri gerekir. Ortaya atılan umudun şekli önemli değildir; bu ahiretteki cennet olabileceği gibi, dünya cenneti, yağmacılık, hesapsız servet, efsanevi başarı ve dünya egemenliği de olabilir. Eğer komünistler⁷⁶ Avrupa'yı ve dünyanın büyük bir bölümünü ele geçirirlerse, bu, onların hoşnutsuzluğu iyi tahrik etmesini veya halk kitlelerini nefretle iyi zehirlemesini bildiklerinden değil, umut vermesini iyi bildiklerinden ötürü olacaktır⁷⁷.

Ehl-i Sünnet kelâm ve fıkıh tecrübesi bu tip sahte mehdiler karşısında eleştirel aklı tavsiye etse de uygulamada çeşitli tasavvufi ekollere mensup kişiler menfi vecd hali, hırs, makam-mevki ve cahillik nedeniyle bu gibi akımlara kapılabilmektedirler.

İlk İslam devletinin unsurlarının kâhır ekseriyetinin Arap olması, Osmanlı gibi bir unsurun tarihte uzun yıllar lider olması, nüfus çoğunluğunun kendilerinde olması gibi gerekçelerle kurulacak bir İslam Birliğinde her unsur, psikolojik gerekçelerle kendisinin lider olması gerektiği kanısında olduğu zaman zaman dile getirilmektedir. Geline son aşamada kavmiyetçi anlayışın tüm İslam âlemine yayılması nedeniyle birçok İslam ülkesi, kendilerinden olan liderlerle temsil edilmektedir. Muhtemel bir İslam Birliği kurulması halinde; soyu itibarıyla Araplara ve Hz. Peygambere dayanan fakat uzun yıllar boyunca kaynaştığı toplum itibarıyla mevcut

76 Eric Hoffer 1902-1983 yılları arasında Amerika'da yaşamış olup Kesin inançlılar kitabı ilk defa 1951 yılında yayınlanmıştır. O dönemde en ütöpik ideolojilerden biri kabul edilen komünizmin Avrupa'ya yayılması söz konusuydu. Günümüzde PDY/FETÖ yapılanmasında da benzeri durum vardır.

77 Hoffer, Eric, *Kesin İnançlılar: Kitle Hareketlerinin Anatomisi*, ter. Erkil Günur, Tur Yay., İstanbul 1980, s. 14, 15.

İslam ülkesinin Evlad-ı Rasul'ünden birinin başkan olması, teoride birleştirici bir unsur olarak gözükse de pratikte bunun gerçekleşmesi zordur.

Ayrıca bu, İbn Haldun'un izah ettiği tabii yasa olan asabiyete ve realiteye de aykırı gözükmemektedir. Tarihte ehl-i beyt soyundan oluşan Fatimî ve Abbasî devlet tecrübesi uzun sürmemiştir. Aynı şekilde Hülagü'nün Bağdat'ı işgali sırasında Öldürülen Abbasî halifesinden sonra nazari planda da olsa bir halife kalmamıştır. Bu katliamdan kurtulan Abbasi Hilafetinin son iki temsilcilerinden biri, Sultan Baybars tarafından Mısır'a getirilerek hilafet devam ettirilse de hilâfetin Osmanlıya geçişine kadar bu halifeler, hiçbir zaman güç ve otorite sahibi (sultan) olamamışlardır. Memlûkler'de sembolik halifenin yanında siyasi ve askerî otoriteyi temsil eden ayrıca bir sultan daima olagelmıştır. Daha sonraki dönemlerde Memlûkler'in de müslümanların dinî ve dünyevî maslahatlarını koruyamamaları üzerine hilâfet Osmanlı'ya geçmiştir⁷⁸. Böylece tekrar saltanat ile hilafet birleşmiş oldu. Tarihi tecrübeden çıkaracağımız sonuç, işin tabiatı gereği dünyevi güç ve dinî izzet olmadığı takdirde salt soy ve aidiyetin halife sayılmaya pek bir etkisi yoktur.

Sened bakımından incelendiğinde kureyşilikle ilgili hadislerin uydurma olmadığı bilinmektedir. Metin tenkidi açısından değerlendirildiğinde Kur'ani ilkelere ters gibi gözüken bu hadis hakkında; sahih bir senede, uydurma bir metin eklenmiş olabileceği şüphesi ileri sürülmesi pek insafli bir yaklaşım gibi gözükmemektedir. Bize göre bu konudaki hadislerin sıhhatleri tam olarak değerlendirilse bile Kureyşiliği mutlak bir şart görmek yerine İbn Haldun'un yaptığı gibi sosyolojik bir veriye dayandırmak, o veri ortadan kalkınca da bu şartı geçersiz saymak daha isabetli ve mutedil bir görüş olur. Çünkü usul olarak "akıl ile nass çeliştiğinde; nass, akıl ile te'vil olunur." veya "te'vilin mümkün olduğu yerde nassı iptale gerek yoktur." kaideleri asıl kabul edilmelidir.

3.HİLÂFETİN MEŞRUIYETİ

İslam tarihinde Şi'a'yla ortaya çıkan mezhep ayrılıklarını bir tarafa koyacak olursak daha ilk dönemde Hz. Ebûbekir (r.a.)'in biatiyle başlayan meşruiyet tartışması yoktur. Meşruiyet tartışmaları daha çok Hz. Ali'nin hilâfetinin son döneminde, Hz. Muaviye'nin Şam valisi olmasıyla başlayan zamanda gündeme gelmiştir. Bizi daha çok bu kırılma noktası ilgilendirmektedir. Buna Hz. Hasan'ın kısa süren hilâfetini de eklersek Râşid Halifeler dönemi 30 yıl sürmüştür. Bilindiği gibi bundan sonra hilâfet yine Kureyşî olan Benî Ümeyye soyuna geçmiştir. Böylece yeni bir dönem başlamıştır.

78 Arnold T.W., "Halife" Mad., İA, V/1, 151.

Bu dönemin öncekisine göre şekil ve içerik bakımından hiç şüphesiz bazı farkları vardır. Bu farkla ilgili olarak Hz. Peygamber (s.a.s)'den «الخِلافة في امتي ثلاثون سنة»⁷⁹; “Ümmetim arasında hilâfet benden sonra 30 yıldır, sonra mülk (gelir)”⁷⁹ anlamında ve benzeri tespit edebildiğimiz kadarıyla senedi ve metni farklı 6 hadis vardır.⁸⁰

Bazen çeşitli mahfillerde bu ve benzeri hadisler ileri sürülerek Râşid Halifeler sonrası hilâfete gelenlerin gerçekte halife olmadıkları, zalim krallar oldukları veya hilâfetlerinin bir isimden ibaret olduğu, daha sonraki yüzyıllarda Kureyş'ten halife gelmediği ve dolayısıyla hilâfetin bittiği ileri sürülmektedir⁸¹. Şimdi bu konuda varit olan hadisleri senet yönünden değerlendirerek 30 yıldan sonra hilâfetin geleceğini ve meşruiyetinin ne olduğunu anlamaya çalışalım.

4.HADİSLERİN SENET YÖNÜNDEN TAHLİLİ:

Hilâfetin Hz. Peygamber'den (s.a.s) sonra 30 yıl olacağıyla ilgili hadisler, metin ve senet bakımından tespit edebildiğimiz kadar 6 değişik tarikle gelmiştir.⁸² İlk iki râvîsi sahabeden Sefine ve tabiinden Said b. Cumhan'dır. Dolayısıyla bu hadis “Sefine hadisi” olarak zikredilir. Sefine'den başkasından bu anlamda bir hadis nakledilmemiştir. Sefine'den de sadece Said b. Cumhan, ondan da 10'un üzerinde râvî tarafından rivayet edilmiştir. Hadis Hz. Peygamber (s.a.s)'e merfu bir senetle ulaşır⁸³. Tirmizî bu hadisin hasen olduğunu, Said b. Cumhan'dan başkasının rivayet etmediğini belirtir⁸⁴.

Senette geçen râvîlerden Said b. Cumhân, Haşreh b. Nübâte, Sureyc b. Numan, Ahmed b. Meni', Amr b. 'Avn, Hammad b. Seleme ve diğerleri hakkında hadis ve cerh tadil kitaplarında: Buhârî 256/870, Tirmîzî (279/892), Müslim (261/875), Nesâî (303/915), Ebû Davûd (275/889), Darimî (255/868), İbni Hanbel (241/855), Ebû Hatim (327/938), Amr b. Mürre (116/734), İbni Hibbân (739/1339), İbni Ma'in (234/848-49), İbn Adi (365/976) gibi muhaddisler tarafından sika oldukları;

79 Tirmizî, “Fiten”, 46 (2226).

80 Bu konuda özellikle günümüz bazı görüş sahiplerinin hilafetin ayrıntısı ile ilgili birçok hadisin Sıffin-Cemel Vakası ve ilerleyen zamanlarda uydurulduğu görüşüne katılmıyoruz. Sadece bu nazarla bakıldığında çok ince bir tetkik yapılmadan birçok sahih hadisin uydurma iddia edilebileceği ve böylece bu dönem büyük hadis imamlarını cehalet ve fiske ile itham etmek anlamına gelir ki bu da büyük bir bütündür.

81 Köse, Hızır Murat, *Hulefâ-yi Râşidin Döneminden Emevîlere Geçişin Siyasi Anlamı: Hilafet-Mülk Tartışması*, Divân Dergisi, Şubat 2014, c.19 sy. 37, s. 51-83

82 Tirmizî, “Fiten”, 46(2226); Ebu Davûd, “Sünnet”, 8 (4646-4647); İbn Hanbel, Müsned, I, 398, 406; İbn Hibbân, Ebû'l-Hasan Alaeddin Ali b. Balaban, *el-İhsan fî takribi Sahihi İbn Hibbân*, tah. Şuayb el-Arnâut, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1984, XI, 392 (6392).

83 İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed Askalânî, *Fethü'l-bari bi-şerhi Sahihi'l-Buhari*, tsh. M. Fuâd Abdülbâki-Muhibbuddin el-Hatîb, Dârü'l-ma'rife, Beyrut t.y., 58, VIII, 77, XII, 287.

84 Tirmizî, “Fiten”, 46 (2226).

az hadis rivayet ettikleri, hadiste yalan söylemedikleri ama kendisiyle ihticac edilemeyeceği, beis olmadığı, âhir ömründe hıfzının kuvvetli olmadığı, münkeru'l-Hadis oldukları, bazılarının zayıf oldukları vs. beyanlar olmakla beraber hiçbir tarafından yalancılık ve uydurmacılıkla itham edilmemişlerdir. Bunların tek tek tafsilatını burada vermek, insicamı bozacağından kısa geçiyoruz⁸⁵. Bununla beraber Buhârî ve Müslim bu hadisi sahihlerine almamışlardır. Ama buna benzer olarak “Hz. Peygamber’den (s.a.s) sonra 12 halife geleceği” gibi hadisleri almışlardır.

Hz. Peygamber’den (s.a.s) sonra halifeler veya oniki halifenin (imâmın) geleceği ile ilgili hadisler, Buhârî ve Müslim’de Câbir b. Semûre’den değişik tariklerle, sahih bir isnatla geçer⁸⁶. Bununla beraber İbn Adi (365/976), bu konudaki bütûn hadislerin zayıf ve garip olduğunu zikreder⁸⁷. Her ne kadar hadis Sefine ve Said b. Cumhân’dan tek (ahâd) olarak rivayet edilse de daha sonraki tabakalarda birçok tarikleri vardır ve meşhur olmuştur. Bu yönüyle umumi kabul görmüş, bu ve benzeri hilâfetin geleceği ile ilgili hadisler başta Buhârî ve Müslim ve diğer muteber hadis kitaplarına girmiş, şerhlerde aralarında var kabul edilen çelişkiler te’lif edilerek yorumlanmışlardır.

Bu konudaki hadislerin cerh ve tadilini yapmadan hadis hakkında selefin söylediğini söylemeyi yani uydurma olduklarını dolaylı yollardan izaha çalışmayı ilmi açıdan uygun bulmuyoruz. Çünkü cerh-tadil imamları, yaşadıkları asırda Hz. Peygamber (s.a.s)’e yakın oldukları halde bu râviler hakkında yalancı/uydurmacı dememişlerdir. Zaten hadis âlimleri bu ve benzeri haberlerin garib/râvinin rivayette tek kaldığı hadis olduklarını belirtmişlerdir. Fıkıh usulüne göre ahkâmla ilgili olmayan hususlarda zayıf ve garip hadislerle ilgili hüküm verilebileceği kabul edilmiştir.

Hilafetin Kureyşîliğiyle ilgili hadisleri, sened yönünden incelemeye ayrıca gerek görmedik. Çünkü bu konuda İbn Hacer (ö.852/1449)’in bir risalesi vardır⁸⁸. “İmamlar Kureyş’tendir” hadisinin çeşitli senedlerini bir araya getirip değişik yönlerden incelemek için **Lezzetü’l-’ayş bi-cem’i turuki “el-e’immetü min kureyş”** isimli bir risale kaleme almıştır. İbn Hacer’in bu risalesini bir yüksek lisans tezi olarak tahkik edip inceleyen Halil İbrahim Turhan şu sonuçlara varmıştır.

85 Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mizanü’l-i’tidal fi nakdi’r-ricâl*, Dârü’l-ma’rife, Beyrut 1963, II, 311; Nesaî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali, *ed-Du’afa’ ve’l-metrûkin*, tah. Bevrân Sanavi, Kemâl Yûsuf el-Hût, Müessesetü’l-kütübîs-sekafiye, Beyrut 1985, I, 3; Zehebî, *Tezkiretü’l-huffaz*, Dâru İhyâit-türâsî’l-Arabî, Beyrut 1956, I, 261, II, 481; İbn Hacer, el-Askalanî, *Tehzibu’t-tehzib*, III, 397; Zehebî, *el-Kaşif fi ma’rifeti men lehu rivaye fi’l-kütübîs-sitte*, tah. İzzet Ali İyd atıyye, Musa Muhammed Ali el-Mevşa, Dârü’l-Kütübî’l-Hadise, Kahire 1972, I, 337, I, 426, II, 325; Zehebî, *Siyeru A’lami’n-nubela’*, tah. Muhammed Esad Tales, Dârü’l-ma’arif, Kahire 1962, X, 450; Mizzi, Ebû’l-Haccac Cemaledin Yusuf b. Abdurrahman, *Tehzibü’l-Kemal fi esmai’r-ricâl*, tah. Beşşar Avvad Ma’ruf, Müessesetü’r-risâle, Beyrut 1983, III, 484.

86 Buhârî, “Ahkâm”, 51; Müslim, “İmâret”, 5-9 (1821); Tirmizî, “Fiten”, 46 (2224); Ebû Dâvud, “Mehdi”, 1 (4279, 4280); Hâkim, *Müstedrek*, III, 33.

87 İbn Adi, Ebû Ahmed Abdullah b. Adi Cürçani, *el-Kâmil fi du’afâ’i’r-ricâl*, Dârü’l-fikr, Beyrut 1984, II, 386, IV, 207.

88 Bu nüsha, Beyazıt Devlet Ktp., 3759/3 numaralı mecmua içinde 35a-64b varakları arasında bulunmaktadır.

İki bölümden oluşan bu risalede İbn Hacer; 151 merfu', 12 mevkuf olmak üzere 163 hadisi tahlil etmiştir. Bu hadislerden 15'ini şahid olarak naklederken geri kalanı asıl olarak rivayet etmiştir. 31'i hakkında sahih, 6'sı hakkında da hasen hükmünü vermiştir. Risalede 52 zayıf hadis bulunmaktadır. Fakat bunlardan 13 tanesi başka senedlerle desteklenerek hasen li-ğayrihi derecesine çıkartılmıştır. 59 hadisin sıhhati hakkında herhangi bir hüküm verilmemiştir. Hadislerden 12'si mevkûf olup geri kalanları ise merfû'dur. Mevkûf olan hadisler ise Ebû Bekir, Ömer b. Hattâb ve Ali b. Ebû Tâlib'e aittir. Bu hadisler, senedinde kopukluk olup olmaması açısından bakılacak olursa 15'i mürsel, 3'ü munkatı' **145 hadis ise muttasıldır.**

İbn Hacer, hadisleri sadece nakletmekle kalmamış cerh ve ta'dil kaidelerini hadislerle uygulanmıştır. Sahih olduğu söylenen bazı hadislerin illetini ortaya koyarak aslında mualllel olduğunu veya mualllel olduğu söylenen bazı hadislerin hakikatte bir illet taşımadığını göstererek sahih olduğunu belirtmiştir. Ferd olduğu iddia edilen bazı hadislerin de ferd olmadığını ispat etmiştir. İbn Hacer hadisin râvileri kimlikleri hakkında gerektiğinde açıklamalarda bulunmaktadır. İsmi hakkında ihtilafa düşülen râvî hakkındaki görüşleri aktardıktan sonra tercihte bulunmaktadır. Râvî hakkındaki cerh ve ta'dile dair görüşleri aktarmakta yer yer kendi görüşünü de belirtmektedir.

İbn Hacer'in risalesinde hilafetin Kureyş'e ait olmasını mukayyet (bazı kayıtlara bağlayan) hadisler zikredilerek bunların tahrîci yapılmıştır. Adil olmak, vefalı olmak, Allah'ın hükümlerini yerine getirmek, merhametli olmak, dürüst olmak gibi vasıfları haiz olduklarında hilafetin Kureyş'in hakkı olduğu; bu nitelikleri üzerinde bulundurmadıkları takdirde Allah'ın, meleklerin ve insanların laneti onların üzerine olacağı bildirilmiştir. Risalenin sonlarına doğru da İslam toplumunun yok olmasına Kureyş kabilesine mensup ve devlet başkanlığına ehil olmayan bazı kimselerin sebep olacağını bildiren hadislerle yer verilmiştir. İbn Hacer'e göre hilâfetin Kureyş'e ait olması hükmüne ancak nasla varılabileceği için bu konuda içtihat edilemez. Dolayısıyla sahabenin bu konudaki sözleri hükmen merfû'dur. Yani bu konuda sahabî bilgileri ya doğrudan Hz. Peygamber'den duymuş ya da Hz. Peygamber'den öğrenmiş olan bir başka sahabeden işitmiş olduğu düşünülür⁸⁹.

Bu tür siyasî meseleler de doğrudan haram-helal gibi dînin asıllarıyla ilgili hükümlerden değildir. Siyasetin ileriye matuf nasıl tasarlanacağı ile ilgili hususlardır. Bu konuda meseleyi Şia gibi inanç alanına taşımadan, meselenin olmazsa olmazı kabul etmeden, kavramlar arasında ortak yanları bulup "Hüküm çoğunluğa göre- dir." kaidesince bir ortak noktaya varmak mümkündür.

89 Turhan, Halil İbrahim, *İbn Hacer ve "Lezzetü'l-Ayş Bi Cem'i Turukî "el-Eimmetü min Kureyş" Adlı Eseri*, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s.30-33.

5. RAŞİD HALİFELERDEN SONRA HİLÂFETİN GELECEĞİ

Hiz. Peygamber (s.a.s), kendisinden sonra hilâfetin 30 yıl süreceğini, bundan sonra mülk geleceğini⁹⁰, bu hilâfetin nübüvvet hilâfeti olacağını, Allah'ın hilâfeti dediğine vereceğini⁹¹, 30 yıldan sonra melikler ve halifelerin (emir ve recul şeklinde de geçer) geleceğini, bunların sayısının 12 olacağını, hepsinin Kureyş'ten olacağını, 12 halife gelinceye kadar dinin aziz kalacağını⁹², haber vermişlerdir.

Her şeyden önce ifade edecek olursak hilâfet için şartlar önemlidir, geçmişin bir kesiminde belirli şartları taşıyan bir durum, yine aynı şartlar oluşunca şimdi de ve gelecekte de meydana gelmesi, akıl ve sosyoloji ilminin gereğidir. Söz konusu olan Peygamberin hilâfeti olunca diğerlerinin raşid halifelerden, Peygambere yakınlıkları ve onu görmeleri nedeniyle ancak mertebe farkı olabilir.

Önceki satırlarda ifade edildiği gibi halife denince hatıra dînî, ruhî, dünyevî işleri şahsında toplayan kişi gelmektedir. Aslında bu üç sıfatı kâmil manada şahsında toplayan ancak Hiz. Peygamber (s.a.s)'di. O, görevlendirdiği valilere de bu yetkileri veriyordu. Müsteşrikler bile gerek Hiz. Peygamber (s.a.s)'in ve gerek ondan sonraki İslam devletlerinde muktedir olan devlet başkanlarının dînî ve dünyevî yetkilerinin olduğunu, idarenin dînî ve siyâsî içerik taşıdığını ve bunun bölünemeyeceğini ifade etmişlerdir. Buradaki ruhî kavramından Hristiyanlıktaki salt ruhbanlığı da anlamamak gerekir. Hristiyan dünyadaki ruhbanlığın liderliği bağlamında tarikatların mürşitlerine de ruhani lider denir ki halife salt manada bütün tarikatların liderlerini atamaya yetkilidir. Şahsen halife de bir tarikata mensup olabilir fakat dîn hususunda umumî ve hususî dünyevî/siyâsî yetki sadece halifededir.

Manevî-ruhî, dînî-şer'î manada ümmetin işlerini yürütme anlamında devlet başkanlığını (hilâfet), Peygamberden sonra azami boyutta râşid halifeler temsil etmiştir. Hadislerde geçen "el-Hilâfetu" lafzındaki "el" takısının Arapçada hakikat ve mükemmeliyet anlamı vardır.⁹³ Zaten bu hilâfetin nübüvvet hilâfeti olduğunu, hadisin Ebu Davud'daki tariki açıklar. Bu hadisle Hiz. Peygamber (s.a.s), hilâfetin hakikat ve mahiyetini açıklamıştır. Bu hadis kâmil manada hilâfetin 30 yıl süreceğini belirtir. Nitekim İbni Hibbân ve bazı âlimler sonraki halifeler, isim olarak halife diye isimlendirilseler de mutlak manada halife olamayacaklarını belirtmişlerdir. Bundan sonraki hilâfetin nübüvvet hilâfeti olamayacağını ifade etmişlerdir⁹⁴.

90 Tirmizî, "Fiten", 46 (2152).

91 Ebû Dâvûd, "Sünnet", 8 (4646-4647).

92 Buhârî, "Ahkâm", 51; Müslim, "İmâret", 5-9 (1821); Tirmizî, "Fiten" 48 (2226); Ebû Dâvud, "Mehdi", 1 (4279, 4280).

93 "El" takısı "li-istiğrakin cemeğa hasaise'l-cins; yani cinsin hakikatının bütün özelliklerini toplamak için veya "li-beyânî'l-hakika; cinsin hakikatını, mahiyetini ve karakterini açıklama anlamak için kullanılır." (Çelen, Mehmet, Arapçada Edatlar, Saff Yay., İstanbul 1991, 271-272).

94 İbn Hibbân, *el-İhsan*, XV, 36.

Sefine (r.a), Hz. Muaviye'nin halife olmadığını meliklerin birincisi olduğunu belirtmişlerdir⁹⁵. Hilâfetten maksat halka karşı adaletli olmak ise bu vasfı sonraki zamanlarda da gerçekleştirenlere de –Ömer b. Abdilaziz gibi- halife denilebileceği, açıktır. Nitekim İbn Hacer de hadisteki hilâfetin kâmil manada adaletli hilâfet anlamında olduğunu belirtir⁹⁶. "...insanların en hayırlısı benim asrımda olanlar, sonra sonra gelenler..."⁹⁷ anlamındaki hadis ve raşid halifelerin kamil manada hilâfeti temsil ettiklerine delalet eder. Hz. Peygamber (s.a.s)'den sonra kıyamete kadar halife ve meliklerin çok olacağını, bazı hadislerle göre sayısının 12 olacağını, 30 yıldan sonra halifeler gelebileceği anlamındaki hadisler, melik gibi de olsa içerik özellikleriyle yönüyle halife olabileceğini belirtir⁹⁸.

Hadis açıklayıcıları (Şârihler) Sefine hadisiyle Cabir b. Semure'den mervi 12 halife geleceği mealindeki hadislerin çeliştiğini belirtirler. Kadı İyaz, Sefine hadisindeki hilâfetin nübüvvet hilâfeti olduğunu, Cabir b. Semure hadisindeki halifelerin umumi manada ikisini de kapsayacağını "12 halife hilâfete gelecek (tevliye)" şeklinde değil de "12 halife olacak (tekûnu)" şeklinde anlaşılması gerektiğini, bu takdirde bunda sıralama/ard arda gelme anlamı olmadığını, adaletli dört halifenin geldiğini, diğerlerinin de kıyamet kopmadan geleceğini belirtmişlerdir.⁹⁹ Müslim'de geçen "سَتَكُونُ خُلَفَاءَ فَيَكْثُرُونَ" halifeler olacak ve sayıları çok olacak"¹⁰⁰ hadisi 12 sayısının da önemli olmadığını, dolayısıyla adil olan her devlet başkanına halife denebileceğine delalet eder.¹⁰¹ Ayrıca bu hadis gelecekte aynı asırda bir çok devlet başkanı (halife) çıkacağını ve bunların ayrı devletçikler kuracağına ama aralarında bir birleşik üst yapı kurarak bir tek halife seçebileceklerine de işaret eder.

Kıyamete kadar insanlardan iki kişi bile kalsa imâmetin Kureyş'te kalacağı hakkındaki hadisleri¹⁰², *halifelerin çok olacağı* hadisiyle birlikte değerlendirecek olursak; Hz. Peygamber devrinden bugüne değişik zamanlarda birden fazla İslam ülkesi olacağı, bunların içinde Kureyş'ten olan olmayan devlet başkanlarının olacağı ve bu devletlerden birinin kıyamete kadar yaşayacağı şeklinde de anlayabiliriz. Öte yandan *insanların hayır ve şerde Kureyşe tabi olduğu* şeklinde hadisleri, merkezden taşraya Hz. Peygambere ilk tabi olanların İslamı temsil etmede asliyetlerini muhafaza edemeyip bozulmaları halinde sonradan Müslüman olanların bundan da etkileneceği aksine iyi örnek olmaları halinde diğerlerinin de bundan etkileneceği şeklinde anlaşılması daha isabetli olsa gerektir.

95 Ebû Dâvûd, "Sünnet", 8 (4646); Tirmizî, "Fiten", 46 (2226).

96 İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, XIII, 212.

97 Buhârî, "Şehâdât", 9; Tirmizî, "Fiten", 45.

98 İbn Hibbân, *el-İhsan*, XV, 36.

99 Mübarekfürî, Ebû'l-Ula Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim, *Tuhfetü'l-ahvezi şerhu Camii't-Tirmizî*, nşr. Abdurrahman Muhammed Osman, Matbaatü'l-medeni, Kahire 1964, VI, 391-392.

100 Buhârî, "Enbiya", 50; Müslim, "İmâre", 44; İbn Mâce, "Cihad", 42.

101 Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Muri, *Şerh-i Sahih-i Müslim (el-Minhac fi şerhi Sahihi Müslim b. Haccac)*, el-Matbaatü'l-Misriyye, Kahire 1349, XII, 102-103.

102 Buhârî, "Menakıb", 2, "Enbiya", 1, "Ahkâm", 2; Müslim, "İmâret", 4 (1820).

Ebu Hureyre'den mervî bir hadiste Hz. Peygamber, kendisinden sonra söylediğini yapan ve daha sonra yapmayan halifelerin geleceğini belirtmişlerdir.¹⁰³ Buna göre râşid halifeler için hilâfetin hakikî, diğerleri için mecâzî anlamda olduğu söylenebilir. Ayrıca hilâfetin (devlet başkanlığı) rûhî ve dinî içerikten de soyutlanacağına da işaret edebilir.

Bazı kaynaklarda hadisteki “mülk” lafzının “adûd; ısıracı, sert tabiatlı” sıfatı da vardır¹⁰⁴. Zaten melikliğin karakterinde hilâfet (bütün içeriğiyle Peygamberin yerine gelme) değil mülk; yani dünya hâkim olduğu için ayrıca bu sıfatı eklemeye gerek yoktur. Yine bazı hadislerde 12 halifenin olacağı ondan sonra bir karışıklığın/herc geleceği haber verilmektedir¹⁰⁵. Bu tür hadislerde “benden sonra sadece 12 halife gelecektir” denmiyor. “..12 halife olacak ..” deniyor. Bu miktarda halife gelmiştir, daha fazla gelmesine de bir mani yoktur. Kadı İyâz, bu hadiste 12 lafzıyla kâmil manada hilafete layık kimselerin sayısının kastedildiğini, dördünün ilk dört halifeyle zaten geldiği, diğerlerinin de kıyamete kadar geleceği şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtir¹⁰⁶.

Râşid halifeler toplumun sadece hukuki ve dinî işlerine değil, manevî-rûhî işlerine de öncülük etmişlerdir. Yani hukuk ile ahlak bu dönemde adeta iç içe olup tam ayrılmamıştı. Devlet başkanının yetkileri de dinî-dünyevî anlamda tam ayrılmamıştı. Meselâ Ebû Zer insanların servet biriktirmesini devamlı olarak halifeye şikâyet ettiği ve halkı bu konuda bezdirdiği için Rebeze'ye sürülmüştü. Doğru söylüyordu ama söylediği en üst derecedeki ahlak kuralları, yaptırımli hukuk kuralı haline getirilemezdi.

Bu tür hadisler bizim için sosyal vakıanın tespiti, geleceğe yönelik bir öngörü taşınması açılarından önemli olabilir. Ya da Hz. Peygamber'in sosyal bir vakıayı tespiti noktasında bir tebşir/gaybî bir ihbar olarak değerlendirilebilir.

SONUÇ

İslam hukukunda devlet başkanlığıyla ilgili “Halife, sultan, melik, emir, imam” gibi birbirinin yerine kullanılan kavramlar vardır. Bunlardan “Halife ve Emir” daha çok dinî/rûhî/manevî; “Sultan, melik” daha çok dünyevî bir anlam taşımaktadır. Bu iki grup kavramları incelediğimizde ortak amaçlarının müslümanların dinî ve dünyevî işlerini deruhte etmek olduğunu anlarız. Bu kesişim alanında başkanlık/

103 Azimabâdî, Ebû't-Tayyib Şemsülhak Muhammed b. Emir Ali, *Avnül-ma'bud şerhu Süneni Ebî Davûd*, tah. Abdurrahman Muhammed, el-Mektebetü's-selefiyye, Medine 1968, XI, 221; Mübârekfûrî, *age.*, VI, 353.

104 İbn Hanbel, *Müsned*, V, 220.

105 Buhari, “Ahkâm”, 51; Müslim, “İmâret”, 5-9 (1821), Tirmizî, “Fiten”, 46 (2224), Ebû Dâvûd, Mehdi, 1 (4279, 4280)

106 Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, VI, 413, 414.

yönetme/emr fiilinin, dînî sonuçları da olan zahirî-tabîî bir içeriğe sahip olması; onun dünyevî-aklı bir alana sahip olduğunu göstermektedir. İbn Haldun ve benzeri bilginler de bu görüştedir. Dolayısıyla görünüşte farklı isimler alsalar da içerikte birleşmiş olurlar. Ehl-i Sünnet ve Şîa'ya göre "halife ve imam" kavramlarında, "adalet, kemâl, takva" anlamları öne çıkarken; "melik, sultan" kavramlarında "kuvvet, zorlama ve güç" gibi dünyevî anlamlar ağır basmaktadır. "Emir" kavramı; dini ve dünyevi anlamı olan, bu iki kavram grubu arasında kesişim kümesinde müşterek bir kavram gibi görünmektedir.

Hadislerdeki "İmamların Kureyş'ten olacağı, adaletli oldukları müddetçe dinin aziz kalacağı," şeklindeki ibareleri, "İbni Haldun'un asabiyet teorisinde olduğu gibi nesebin belli bir kuvvete dayanması, bu kuvvete dayanan başkanın muhaliflerinin tasallutundan kurtulup otoriteyi sağlaması ve Arap kabilelerinin evvelden beri yönetici kabul ettikleri Kureyş'in liderliğinde sadece birleşebilecekleri" şeklinde anlamak gerekir. Burada Kureyşilik, salt soy olmaktan öte sosyolojik bir vakıadır. Bu da ümmetin ve toplumun çoğunluğunun biatını alabilecek olan kuvvetli bir kişi veya kabile olmak vasfıdır.

Hilafetin mülke dönüşmesi veya halifenin Kureyşiliğiyle ilgili hadisler; inanç ve amelî ahkâm konusunda birinci derecede istidlal edilmeye müsait olmasa da Müslümanların geleceğe yönelik siyâsî bir model kurmaları, diğer bütün hususların eşit olması halinde efdal olanın tercihi noktasında bir veri olabilir. Şîa'nın 12 imam ve gaybet meselesini inanç ve ahkâm meselelerinin ana noktası haline getirmesi, neredeyse her şeyi buna göre tasarlaması, ifratı temsil ederken; ortadaki gri alanı reddeden, doğru-yanlış, haram-helal, gibi düşünceyi sadece iki değerli mantığa mahkûm eden, senet tahlilini bir tarafa bırakıp salt metin tahliline dayanan klasik ve modern bir takım anlayışlar da tefriti temsil etmektedir.

On iki imamla ilgili hadisler, imamların peşi sıra geldiği yerine aralıklı olarak geldiği şeklinde anlaşılırsa Ehl-i Sünnet geleneği ile Şîa geleneği daha çok birbirine yaklaşmış olur. İmamet ve 12 imam/halifenin olacağıyla ilgili hadislerin "Mehdilik" konusuyla da alakası olup bu konu ayrıca bir araştırma mevzuudur.

Hilafetin mülke dönüşmesi doğal bir süreç olmakla beraber 12 halife hadislerinden arada bir kâmil manada halifelerin/devlet başkanlarının gelebileceği hükmü de çıkarılabilir. Mehdinin gelişiyi ilgili sahih hadislerle hilafetin geleceği konusu telif edildiğinde Müslümanların kıyametten önce tekrar dünya çapında büyük bir devlet kuracağı sonucuna varılabilir.

Buna ilaveten imamların çok olmasıyla ilgili hadisler; İslâm âleminin aynı devlet başkanı altında toplanmasından ziyade ayrı ayrı devletlerin olduğu bir İslam birliğine delalet edebilir. Bu devletlerden birinin başkanı belli süreyle veya ilani-haye, halifenin manevî ve mülkî yetkilere haiz olarak görev yapabilir. Nitekim çağımız İslam Hukukçularından Muhammed Hamidullah, bu görüştedir. Ya da İbn Haldun'un asabiyet görüşünden hareketle İslam ülkeleri arasında en güçlü olan ülkenin seçtiği halife bu görevi sürdürebilir. Bu şekilde olması da daha sünnete uygundur.